

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 23 grudnia 2025 r.

Poz. 5471

UCHWAŁA NR XXIX/163/2025 RADY GMINY RADZIŁÓW

z dnia 18 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 oraz art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (T.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 z późn. zm.), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Radziłów uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025 – 2028” w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Radziłów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Zbigniew Mroczkowski

Załącznik do uchwały Nr XXIX/163/2025
Rady Gminy Radziłów
z dnia 18 grudnia 2025 r.

Gminny Program
Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata
2025 – 2028

Spis treści

1	WSTĘP.....	3
2	PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	4
3	UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI w POLSCE	4
3.1	KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z DNIA 2 KWIETNIA 1997 ROKU.....	5
3.2	USTAWA Z DNIA 23 LIPCA 2003 R. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI.....	5
3.3	USTAWA Z DNIA 7 LIPCA 1994 R. PRAWO BUDOWLANE	19
3.4	USTAWA Z DNIA 21 SIERPNI 1997 R. O GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI.....	20
3.5	.INNEAKTYPRAWNE	21
4	UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	22
4.1	STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA w ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	22
4.1.1	KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	23
4.2	RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU	25
4.2.1	STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO DO 2030 ROKU	25
4.2.2	PLAN AGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO	27
4.2.3	RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY RADZIŁÓW NA LATA 2025-2028 Z WOJEWÓDZKIM I POWIATOWYM PROGRAMEM OPIEKI NAD ZABYTKAMI	29
5	UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	30
5.1	RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM – STRATEGIA ROZWOJU GMINY RADZIŁÓW DO ROKU 2030.....	30
5.2	RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM PLANEM ROZWOJU LOKALNEGO GMINY RADZIŁÓW.....	32
5.3	RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM –	33
5.3.1	STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY RADZIŁÓW	33
5.3.2	MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY RADZIŁÓW	35
5.4	CHARAKTERYSTYKA GMINY I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	38
5.5	ZABYTKI NIERUCHOME	47

5.6	ZABYTKI RUCHOME.....	48
5.7	ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE	49
5.8	ZABYTKI w ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH	53
5.9	DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE	53
5.10	ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	55
5.11	ZABYTKI w GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	62
5.12	STREFY OCHRONY KONSERWATORSKIEJ	66
5.13	ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY	67
6	OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	72
7	ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	74
7.1	PRIORYTETY GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	75
7.2	Zadania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.....	76
8	INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	79
9	ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	81
10.	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	83
10.1	ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI BUDŻETU PAŃSTWA:	84
10.2	ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO:.....	85
10.3	ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI ZAGRANICZNE.....	86
10.4	INNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	87
10.5	REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	89

1 WSTĘP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025 – 2028 stanowi instrument lokalnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego. Jest dokumentem strategicznym, którego celem jest określenie kierunków działań gminy w zakresie zachowania, ochrony, rewaloryzacji i zagospodarowania zasobów dziedzictwa kulturowego – zarówno materialnego, jak i niematerialnego – znajdującego się na jej obszarze.

Zadaniem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028 jest stworzenie ram dla skutecznego zarządzania dziedzictwem kulturowym, jego zachowania oraz aktywnego wykorzystania jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Dziedzictwo kulturowe Gminy Radziłów – obejmujące m.in. obiekty sakralne, układ urbanistyczny, tradycyjne zabudowania wiejskie i elementy krajobrazu kulturowego – stanowi istotny zasób, który przy właściwej opiece może sprzyjać wzmocnieniu lokalnej tożsamości, rozwojowi turystyki, edukacji i lokalnej przedsiębiorczości.

Gminny Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028 wskazuje na potrzebę ochrony wartości kulturowych we wszystkich działaniach podejmowanych przez Gminę Radziłów. Dbłość o zabytki powinna być nie tylko obowiązkiem administracyjnym, ale także elementem zintegrowanej polityki rozwoju gminy, realizowanej z udziałem społeczności lokalnej, właścicieli obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych

i sektora prywatnego. Jako obligatoryjny składnik dokumentów strategicznych gminy, znajdując swoje odzwierciedlenie w procesach planowania przestrzennego, zagospodarowania terenu oraz rewitalizacji, wpływając na sposób kształtowania i ochrony przestrzeni kulturowej.

Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami wymaga zastosowania odpowiednich instrumentów prawnych, finansowych i organizacyjnych, dostosowanych do lokalnych warunków i potrzeb. Dokument ten służy jako narzędzie wspierające długofalową strategię rozwoju Gminy Radziłów, w której dziedzictwo kulturowe traktowane jest jako wartość trwała, przekazywana kolejnym pokoleniom, a zarazem jako potencjał rozwojowy, możliwy do aktywnego wykorzystania w budowaniu nowoczesnej, zintegrowanej i atrakcyjnej przestrzeni życia mieszkańców.

2 PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Opracowanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025–2028 znajduje umocowanie prawne w przepisach ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), zgodnie z którymi ochrona dziedzictwa kulturowego należy do zadań własnych gminy. Zasadniczą jednak podstawę materialnoprawną Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292), która w art. 87 ust. 1 przewiduje obowiązek sporządzenia przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta — na okres czterech lat — gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten jest dokumentem planistycznym określającym cele i kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami znajdującymi się na terenie jednostki samorządu terytorialnego. Zgodnie z art. 87 ust. 2 ww. ustawy, program powinien w szczególności uwzględniać:

- uwarunkowania ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa archeologicznego, z uwzględnieniem ochrony przyrody i zasad równowagi ekologicznej;
- działania mające na celu zahamowanie procesów degradacji zabytków oraz poprawę ich stanu zachowania;
- eksponowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego;
- inicjatywy służące zwiększeniu atrakcyjności zabytków dla celów społecznych, edukacyjnych i turystycznych;
- działania wspierające wzrost nakładów finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie zasad współpracy z właścicielami zabytków w celu minimalizacji sytuacji konfliktowych związanych z ich wykorzystaniem;
- przedsięwzięcia sprzyjające tworzeniu miejsc pracy związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

3 UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Obiekty zabytkowe, w tym zabytki nieruchome oraz ruchome, podlegają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej ochronie prawnej wynikającej z obowiązujących aktów prawnych:

3.1 KONSTITUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z DNIA 2 KWIETNIA 1997 ROKU

Podstawę aksjologiczną i konstytucyjną ochrony zabytków stanowi art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który wskazuje, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego jako jednej z fundamentalnych wartości państwa. Ochrona zabytków nie jest zatem wyłącznie obowiązkiem administracyjnym, lecz również wyrazem realizacji nadrzędnych wartości konstytucyjnych, takich jak ciągłość tożsamości kulturowej i poszanowanie historii. Z kolei art. 6 ust. 1 Konstytucji RP nakłada na państwo obowiązek tworzenia warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury. Wskazuje to na konstytucyjny charakter działań podejmowanych w ramach gminnej polityki ochrony zabytków, które powinny zapewniać nie tylko zachowanie, ale i publiczne udostępnianie dziedzictwa kulturowego. W tym kontekście znaczenie ma również art. 86 Konstytucji RP, który stanowi, że *„każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie”*. Choć przepis ten odnosi się bezpośrednio do środowiska naturalnego, to w kontekście konstytucyjnej spójności norm, może być on interpretowany szerzej — jako odnoszący się także do środowiska kulturowego, którego istotną część stanowią zabytki. Ochrona zabytków wpisuje się więc w obywatelski obowiązek dbałości o wspólne dobro, jakim jest przestrzeń historyczna, krajobraz kulturowy i materialne dziedzictwo gminy. Wdrażanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi zatem nie tylko realizację obowiązku ustawowego, lecz również działanie w zgodzie z normami konstytucyjnymi, wyrażającymi szacunek dla dziedzictwa narodowego oraz odpowiedzialność wspólnoty lokalnej za jego zachowanie dla przyszłych pokoleń.

3.2 USTAWA Z DNIA 23 LIPCA 2003 R. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI

Bezpośrednie przepisy regulujące ochronę zabytków w Polsce zawarte są przede wszystkim w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2025, poz. 1168 późn. zm.). Akt ten stanowi główne źródło norm prawnych dla działań podejmowanych przez organy administracji publicznej, właścicieli zabytków oraz inne podmioty w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Poniżej przedstawiono najważniejsze artykuły ustawy mające istotne znaczenie z punktu widzenia gminnej polityki ochrony zabytków:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie *opieki nad zabytkami*;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji *zabytku*, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych *zabytku*, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy *zabytku* lub w otoczeniu *zabytku*;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji *zabytku*, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego *zabytku* oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję *zabytku*, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie *zabytku* archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy *zabytku* wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru *zabytków* w celu ochrony wartości widokowych *zabytku* oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.
- 16) konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń.
- 17) krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.
- 18) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.
- 19) prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. w przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.
- 20) renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej

wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wewnątrz budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

21) remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. w przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

22) restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

23) rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nienaruszający najważniejszych wartości zabytku.

24) roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

25) stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

26) Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie *zabytków* oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości *zabytków*;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z *zabytków*;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi *zabytków* za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia *zabytków*;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6. 1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

- c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) *zabytki* archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony *zabytków* są:

1) wpis do rejestru *zabytków*;

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16. 1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17. 1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;

2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;

4) składowania lub magazynowania odpadów.

2. w razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-

134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 r. poz. 1080).

Art. 18. 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. w przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.

5. w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.

7. Ewidencje, o których mowa w ust. 1, 2, 4 i 6, mogą zawierać dane osobowe obejmujące:

1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;

2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;

3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu zabytkowego szczególną rolę. Należy zaznaczyć, że posiadanie zabytku wiąże się z określonymi obowiązkami, które obciążają właściciela lub użytkownika, ale jednocześnie przysługują mu także liczne prawa związane z dysponowaniem tym obiektem.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 25. 1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku, jak również możliwości jego dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1411);
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem *zabytków* programu prac konserwatorskich przy *zabytku* nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem *zabytków* programu zagospodarowania *zabytku* nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego *zabytku*, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

2. w celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi *zabytku* nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego *zabytku* oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26.1. w umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy *zabytku* nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego *zabytku* należy nałożyć, jeżeli stan zachowania *zabytku* tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym *zabytku*.

2.Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z *zabytku*, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym *zabytku*.

Art. 28. 1. Niezależnie od obowiązków wynikających z *opieki nad zabytkami*, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz *zabytku* wpisanego do rejestru lub *zabytku* znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji *zabytków* zawiadamia wojewódzkiego konserwatora *zabytków* o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży *zabytku*, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla *zabytku*, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania *zabytku* ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego *zabytku*, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

2. O zdarzeniach, o których mowa w ust. 1, właściciel lub posiadacz *zabytku* wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa zawiadamia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Art. 31. 1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się *zabytki* archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia *zabytku* archeologicznego jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1,

pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator *zabytków* w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się *zabytki* archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1a, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Art. 32. 1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.

4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;

3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty *zabytek* posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator *zabytków* może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator *zabytków* wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

10. O odkryciu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego. Przepisy ust. 1 pkt 1 i 2 i ust. 3-8 stosuje się odpowiednio.

Art. 33. 1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora *zabytków*, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi *zabytków* przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

3. w terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator *zabytków* jest obowiązany dokonać oględzin znalezionej przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne.

4. O znalezieniu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego.

Ochrona *zabytków* jest ponadto zagwarantowana w szeregu innych aktów prawnych, w tym m.in.:

3.3 USTAWA Z DNIA 7 LIPCA 1994 R. PRAWO BUDOWLANE

Art. 39 ust. 1 prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru wymaga uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydawanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

Ust. 2 rozbiórka obiektu wpisanego do rejestru wymaga uprzednio decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu obiektu z rejestru.

Ust. 3 w przypadku obiektów znajdujących się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora (ale niewpisanych do rejestru), pozwolenie na budowę lub rozbiórkę wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w porozumieniu z konserwatorem zabytków.

Ust. 4 konserwator ma 30 dni na zajęcie stanowiska – jego brak równoznaczny jest z brakiem zastrzeżeń.

Art. 30 ust. 7 Organ administracji architektoniczno-budowlanej może nałożyć, w drodze decyzji, o której mowa w ust. 5, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy lub spowodować:

- 1) zagrożenie bezpieczeństwa ludzi lub mienia;
- 2) pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków;
- 3) pogorszenie warunków zdrowotno-sanitarnych;
- 4) wprowadzenie, utrwalenie, zwiększenie ograniczeń lub uciążliwości dla terenów sąsiednich.

Art. 29 ust. 4 Nawet prace, które normalnie wymagałyby tylko zgłoszenia i byłyby objęte art. 29 ust. 1–2, w przypadku obiektów lub obszarów wpisanych do rejestru zabytków wymagają zawsze uzyskania pozwolenia na budowę.

Artykuły 29 ust. 4, 30 ust. 7 oraz 39 ustawy – Prawo budowlane tworzą spójny system ochrony obiektów zabytkowych na etapie planowania i realizacji inwestycji, eliminując możliwość stosowania uproszczonej procedury wobec zabytków wpisanych do rejestru (art. 29 ust. 4), umożliwiając organowi budowlanemu elastyczne reagowanie w przypadku

potencjalnego zagrożenia dla zabytków (art. 30 ust. 7) oraz zapewniając formalne dostosowanie wszelkich robót budowlanych do wymogów ochrony konserwatorskiej (art. 39).

3.4. USTAWA Z DNIA 21 SIERPNI 1997 R. O GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI

Regulującej obrót nieruchomościami zabytkowymi oraz zasady zmiany własności obiektów zabytkowych.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 4).

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 5).

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust 2).

W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji (art. 45 ust. 2a).

Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa powyżej wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości (art. 96 ust 1 i 1a).

Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4).

3.5. INNE AKTY PRAWNE

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych obowiązujących ustawach, przede wszystkim:

ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U.2025.680);

ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (Dz.U.2025.1080);

ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U.2025.poz. 1183);

ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2019 r. poz. 1591);

ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U.2025.1338);

ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U.2024.278);

ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U.2025 poz. 637);

ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U.2018.2337);

ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno–prywatnym (Dz.U.2023.1637).

rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,

rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych,

rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę,

rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami",

obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,

rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych,

rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 marca 2016 r. w sprawie uznawania praktyki zawodowej do wykonywania zawodów konserwatora zabytków ruchomych, konserwatora zabytków nieruchomych, konserwatora zabytkowej zieleni oraz archeologa.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385),

ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

4 UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA w ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków koncentrują się na zachowaniu dziedzictwa kulturowego jako istotnego elementu tożsamości narodowej i lokalnej. Obejmują one przede wszystkim zapewnienie trwałego zachowania zabytków, ich właściwe wykorzystanie i popularyzację wartości kulturowych. Ważnym celem jest także integracja ochrony zabytków z polityką rozwoju społeczno-gospodarczego, planowaniem przestrzennym oraz edukacją społeczną w zakresie znaczenia dziedzictwa kulturowego.

4.1.1 KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę strategiczną dla działań samorządów w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego stanowi Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, opracowany na podstawie art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2025 r., poz. 1168). Zgodnie z tym przepisem, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego został zobowiązany do opracowania ogólnokrajowego dokumentu programowego, który wyznacza cele, kierunki i zadania w zakresie ochrony zabytków, określa mechanizmy finansowania oraz harmonogram realizacji działań w tej dziedzinie.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026, przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r. poz. 1470), stanowi punkt odniesienia dla planowania lokalnych polityk ochrony zabytków, w tym również Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów.

Cele krajowe a działania lokalne

Głównym celem krajowego programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce, co ma bezpośrednie przełożenie na działania podejmowane przez jednostki samorządu terytorialnego. w kontekście Gminy Radziłów oznacza to konieczność rozwijania polityki ochrony zabytków, która:

- sprzyja identyfikacji i weryfikacji zasobów zabytkowych,
- wzmacnia narzędzia ochrony dziedzictwa o szczególnej wartości historycznej i kulturowej,
- rozwija lokalny potencjał organizacyjny w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem.

Zakres diagnozy i kierunki działań

W krajowym programie dokonano analizy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech głównych obszarach:

1. organizacji i kompetencji organów ochrony zabytków,

2. stanu zachowania zasobów zabytkowych i funkcjonowania form ochrony prawnej,
3. komunikacji, współpracy i edukacji społecznej w dziedzinie ochrony dziedzictwa.

W Gminie Radziłów, odniesienie do tych obszarów powinno wyrażać się w:

- wzmacnianiu współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków,
- monitorowaniu stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych i niewpisanych do rejestru,
- angażowaniu społeczności lokalnej w działania informacyjne, edukacyjne i promujące wartość dziedzictwa kulturowego.

Zasady konserwatorskie jako standard działań

Na poziomie ogólnokrajowym określono również siedem podstawowych zasad konserwatorskich, które powinny być stosowane przez wszystkie osoby i instytucje zajmujące się zabytkami – od urzędników, przez architektów, aż po właścicieli i użytkowników obiektów. Są to:

1. Primum non nocere – po pierwsze nie szkodzić,
2. Maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji i wartości zabytku,
3. Minimalna, niezbędna ingerencja w strukturę zabytku,
4. Usuwanie jedynie elementów niszczących oryginał,
5. Czytelność i odróżnialność wszelkich ingerencji,
6. Odwracalność metod i materiałów konserwatorskich,
7. Wykonywanie prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie fachowym.

Zasady te są istotnym drogowskazem również dla Gminy Radziłów przy planowaniu i realizacji lokalnych prac konserwatorskich, remontowych czy inwestycyjnych przy zabytkach.

Priorytety do 2026 r. a lokalna polityka ochrony zabytków

Do 2026 roku Krajowy Program zakłada realizację szeregu priorytetowych działań, które powinny znaleźć swoje lokalne odzwierciedlenie. Należą do nich m.in.:

- podnoszenie poziomu wiedzy o zabytkach,
- ochrona i zarządzanie obiektami o wyjątkowej wartości historycznej,

- cyfryzacja dokumentacji konserwatorskiej,
- wdrażanie nowych technologii w konserwacji zabytków,
- edukacja i budowanie świadomości kulturowej mieszkańców,
- dostosowanie systemu ochrony do wyzwań związanych ze zmianami klimatu.

Gmina Radziłów, jako jednostka odpowiedzialna za opiekę nad swoim dziedzictwem lokalnym, zobowiązana jest do prowadzenia działań zgodnych z tymi kierunkami oraz do aktywnego współtworzenia krajowej polityki ochrony zabytków na poziomie lokalnym.

4.2 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU

4.2.1 STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO DO 2030 ROKU

Uchwałą nr XVIII/213/2020 z dnia 27 kwietnia 2020 r. Sejmik Województwa Podlaskiego przyjął Strategię Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030 – kluczowy dokument wyznaczający kierunki polityki regionalnej. Strategia określa misję regionu jako „Ambitne Podlaskie” oraz wizję rozwoju: „Podlaskie: przedsiębiorcze – partnerskie – perspektywiczne”.

W dokumencie zawarto szczegółową analizę SWOT podzieloną na kluczowe obszary: gospodarka, społeczeństwo, środowisko przyrodnicze, infrastruktura oraz położenie i polityki zewnętrzne. Bogate dziedzictwo kulturowe regionu, wynikające z jego wielonarodowego charakteru, zostało wskazane jako jedna z głównych mocnych stron województwa, co bezpośrednio odnosi się także do Gminy Radziłów – posiadającej wartościowe zasoby dziedzictwa lokalnego, takie jak zabytkowa architektura sakralna i tradycyjna zabudowa wiejska.

Wśród szans rozwojowych wyróżniono m.in. rozwój turystyki kwalifikowanej i kulturowej, podczas gdy za istotną słabość uznano wciąż niewystarczająco rozwiniętą ofertę turystyczną, co stanowi również wyzwanie dla gminy Radziłów.

Strategia wskazuje trzy główne cele strategiczne:

1. Dynamiczna gospodarka – z naciskiem na wspieranie lokalnych inicjatyw gospodarczych,
2. Zasobni mieszkańcy – zorientowany na jakość życia i rozwój społeczny,
3. Partnerski region – oparty na współpracy wewnątrz i poza regionem.

W ramach celu operacyjnego 1.3 – Lokalna przedsiębiorczość, zaplanowano wsparcie rozwoju turystyki bazującej na walorach przyrodniczych, dziedzictwie kulturowym i lokalnych produktach turystycznych. w kontekście Gminy Radziłów, która leży w sąsiedztwie cennych obszarów przyrodniczych i posiada dziedzictwo kulturowe o znaczeniu lokalnym i regionalnym, ten kierunek otwiera możliwość rozwoju m.in. agroturystyki, turystyki kulturowej oraz szlaków tematycznych.

Cel operacyjny 2.3 – Przestrzeń wysokiej jakości zakłada ochronę zabytków zgodnie z przepisami prawa oraz aktywną rolę gmin w zabezpieczaniu dziedzictwa kulturowego. W przypadku Gminy Radziłów, działania te mogą obejmować m.in. opracowanie i realizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, inwestycje w rewitalizację cennych obiektów (np. sakralnych i mieszkalnych), a także integrację tych działań z planowaniem przestrzennym.

W celu 3.3 – Partnerstwa międzynarodowe i ponadregionalne, zakłada się współpracę województwa podlaskiego z sąsiednim województwem warmińsko-mazurskim m.in. w zakresie wspólnej promocji produktów turystycznych i tworzenia tras tematycznych, takich jak szlak Pisa–Narew czy ekologiczne trasy greenways. Gmina Radziłów, jako część tego układu przestrzennego i kulturowego, może być włączona w promocję i rozwój takich inicjatyw, szczególnie z uwagi na swoje położenie, krajobraz kulturowy i zasoby przyrodnicze.

Strategia zwraca również uwagę, że na terenie województwa znajduje się jedyny w Polsce obiekt przyrodniczy wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – Białowieski Park Narodowy. Choć Gmina Radziłów nie leży bezpośrednio na jego terenie, to jej lokalizacja w obrębie Zielonych Płuc Polski i sąsiedztwo obszarów Natura 2000 czyni ją naturalnym zapleczem turystycznym i edukacyjnym dla promocji walorów przyrodniczo-kulturowych całego regionu.

4.2.2 PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Uchwałą nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r. Sejmik Województwa Podlaskiego przyjął Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego. Dokument ten, składający się z części tekstowej (8 rozdziałów) oraz 14 rysunków mapowych, wyznacza kierunki polityki przestrzennej regionu, w tym także dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego. W treści dokumentu zawarto także Plan zagospodarowania przestrzennego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Ośrodka Wojewódzkiego Białegostoku.

W rozdziale 3.8. Dziedzictwo kulturowe województwa przedstawiono genezę rozwoju osadnictwa i uwarunkowania kulturowe regionu, a także scharakteryzowano krajobraz kulturowy oraz obszary o szczególnych walorach dziedzictwa kulturowego. Podkreślono znaczenie:

- obszarów koncentracji obiektów archeologicznych,
- zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych,
- architektury sakralnej i świeckiej,
- miejsc pamięci i cmentarzy,
- szlaków kulturowych.

W odniesieniu do Gminy Radziłów, w Planie wskazano następujące cenne zasoby kulturowe:

- Obszary koncentracji obiektów archeologicznych – w tym znaleziska z epoki brąz w miejscowości Sośnia, położonej w pobliżu Radziłowa.
- Zabytkowy układ ruralistyczny miejscowości Radziłów, wpisany do rejestru zabytków pod nr 116 z dnia 29.04.1958 r., obejmujący historyczny plan zabudowy wsi.
- Szlak drewnianej architektury sakralnej pogranicza mazowiecko-podlaskiego, na którym znajduje się m.in. zespół kościoła parafialnego i dzwonnicy z Radziłowa, zlokalizowany w miejscowości Kramarzewo (gm. Radziłów).

Oprócz tego Plan wskazuje na potrzebę ochrony:

- miejsc kultu religijnego i obiektów sakralnych,
- tradycyjnych układów przestrzennych wsi i miasteczek,

- szlaków kulturowych – zarówno istniejących (np. Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej), jak i planowanych, np. predestynowanych do wytyczenia szlaków drewnianej architektury sakralnej.

Problemy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowane w Planie, mają odniesienie również do Gminy Radziłów i obejmują m.in.:

a) Przemiany społeczno-kulturowe:

- postępujące wyludnianie wsi, zmiany w gospodarce rolnej oraz zanikanie tradycyjnych elementów krajobrazu wiejskiego,
- nasilający się ruch samochodowy wpływający negatywnie na stan zabytkowej zabudowy oraz zaburzający historyczne układy komunikacyjne,
- agresywna komunikacja wizualna (np. banery, reklamy), negatywnie oddziałująca na spójność i estetykę krajobrazu kulturowego,
- traktowanie dziedzictwa wyłącznie jako atrakcji turystycznej, co skutkuje jego „uatrakcyjnianiem” i utratą autentyczności.

b) Problemy systemowe i organizacyjne:

- brak inicjatyw gminnych dotyczących tworzenia parków kulturowych, mimo ich potencjału ochronnego,
- niedostateczna liczba planów miejscowych, co skutkuje niekontrolowanymi inwestycjami i utratą wartości zabytkowych,
- niespójność ewidencji zabytków między samorządem a wojewódzkim konserwatorem,
- niedostateczna ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, takiego jak historyczne nazwy, miejsca pamięci, wydarzenia i postaci.

Kierunki i cele wskazane w Planie, które powinny zostać uwzględnione w Gminnym Programie:

W części kierunkowej dokumentu, w ramach Celu 4 – Osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska i krajobrazu kulturowego, określono:

- potrzebę racjonalnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem jego trwałości i roli w budowie tożsamości lokalnej,

- zalecenia w zakresie planowania przestrzennego i działań rozwojowych gmin, w tym obowiązek uwzględniania zasad ochrony dziedzictwa w polityce przestrzennej,
- ochronę dóbr kultury współczesnej oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego (miejscowe nazwy, zwyczaje, przekaz międzypokoleniowy),
- tworzenie szlaków kulturowych i sieci tematycznych, w tym w zakresie architektury sakralnej i drewnianej, której reprezentacja występuje także na terenie gminy Radziłów.

4.2.3 RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY RADZIŁÓW NA LATA 2025-2028 Z WOJEWÓDZKIM I POWIATOWYM PROGRAMEM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad zabytkami na lata pozostaje w spójnej relacji z dokumentami strategicznymi opracowywanymi na poziomie województwa podlaskiego oraz powiatu grajewskiego, stanowiąc ich operacyjne rozwinięcie na poziomie lokalnym. Dokument ten został przygotowany z uwzględnieniem ogólnych kierunków ochrony dziedzictwa kulturowego wyznaczanych przez te wyższe szczeble samorządu.

Na dzień opracowania niniejszego programu zarówno Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podlaskiego, jak i Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Grajewskiego znajdują się na etapie opracowania. Niemniej jednak dostępne materiały koncepcyjne, dotychczasowe praktyki oraz założenia ustawowe pozwalają na wskazanie głównych obszarów wspólnych i planowanej współpracy.

Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Podlaskiego

Wojewódzki program, opracowywany przez Zarząd Województwa Podlaskiego zgodnie z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazuje główne priorytety w zakresie:

- ochrony i dokumentowania dziedzictwa kulturowego,
- wspierania prac konserwatorskich,
- popularyzacji wiedzy o zabytkach,
- włączania dziedzictwa w obieg edukacyjny i turystyczny,
- promowania tożsamości regionalnej.

Gminny program wpisuje się w te cele, traktując dziedzictwo jako zasób rozwojowy, służący wzmocnieniu tożsamości lokalnej, budowaniu oferty turystyczno-kulturowej oraz integracji społeczności. Gmina Radziłów przewiduje również udział w działaniach planowanych przez samorząd wojewódzki, w tym w tworzeniu szlaków kulturowych i działaniach promocyjnych.

Powiatowym Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Grajewskiego

Podobnie, trwające prace nad Powiatowym Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Grajewskiego stanowią kontekst, w którym gmina definiuje swoje lokalne działania. Głównymi punktami stycznymi są:

- identyfikacja i inwentaryzacja zasobów dziedzictwa,
- promocja obiektów zabytkowych o znaczeniu ponadlokalnym,
- współpraca między jednostkami samorządu terytorialnego,
- podejmowanie wspólnych projektów rewitalizacyjnych i edukacyjnych,
- aplikowanie do środków zewnętrznych w ramach projektów partnerskich.

Gmina Radziłów deklaruje gotowość do współpracy z Powiatem Grajewskim oraz innymi gminami w zakresie zintegrowanych działań na rzecz ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, zarówno w aspekcie konserwatorskim, jak i społeczno-gospodarczym.

5 UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM – STRATEGIA ROZWOJU GMINY RADZIŁÓW DO ROKU 2030

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów został opracowany w sposób komplementarny wobec podstawowego dokumentu strategicznego gminy, tj. Strategii Rozwoju Gminy Radziłów do roku 2030. Dokument ten określa kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, uwzględniając potencjały endogeniczne, potrzeby lokalnej społeczności oraz zasoby przestrzenne, kulturowe i środowiskowe.

Wspólne cele i priorytety:

Strategia Rozwoju Gminy Radziłów do roku 2030 wskazuje na kluczowe obszary, w których dziedzictwo kulturowe odgrywa istotną rolę:

- Rozwój turystyki i promocja walorów kulturowych: Gminny Program Opieki nad Zabytkami wspiera ten cel poprzez identyfikację, ochronę i promocję obiektów zabytkowych, tworzenie szlaków turystycznych oraz organizację wydarzeń kulturalnych.
- Wzmacnianie tożsamości lokalnej i aktywizacja społeczności: Program opieki nad zabytkami przyczynia się do budowy kapitału społecznego poprzez angażowanie mieszkańców w działania związane z ochroną dziedzictwa, organizację warsztatów i wydarzeń edukacyjnych.
- Poprawa jakości przestrzeni publicznej i estetyki miejscowości: Działania konserwatorskie i rewitalizacyjne zapisane w programie przyczyniają się do poprawy estetyki miejscowości, zachowania tradycyjnego charakteru zabudowy oraz integracji obiektów zabytkowych z przestrzenią publiczną.
- Zrównoważony rozwój i ochrona dziedzictwa: Program opieki nad zabytkami traktuje dziedzictwo jako zasób nieodnawialny, który wymaga długofalowego planowania, racjonalnego wykorzystania i integracji z polityką przestrzenną oraz środowiskową.

Integracja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z Strategią Rozwoju Gminy Radziłów do roku 2030 pozwala na:

- Zwiększenie spójności planowania lokalnego: Dzięki uwzględnieniu ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych, działania gminy są bardziej skoordynowane i ukierunkowane na wspólne cele.
- Efektywne pozyskiwanie środków zewnętrznych: Spójność dokumentów zwiększa szanse na uzyskanie dofinansowania z funduszy krajowych i unijnych przeznaczonych na ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Zgodność działań konserwatorskich z priorytetami rozwoju społeczno-gospodarczego: Program opieki nad zabytkami wspiera realizację celów rozwoju gminy, takich jak rozwój turystyki, aktywizacja społeczności czy poprawa jakości przestrzeni publicznej.

- Traktowanie dziedzictwa jako realnego czynnika rozwoju: Ochrona i wykorzystanie dziedzictwa kulturowego stają się integralną częścią strategii rozwoju gminy, przyczyniając się do jej zrównoważonego rozwoju.

5.1.1 RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM PLANEM ROZWOJU LOKALNEGO GMINY RADZIŁÓW

Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Radziłów zawiera szereg działań zmierzających do:

- poprawy jakości życia mieszkańców,
- wzmocnienia kapitału społecznego,
- rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej.

Dziedzictwo kulturowe i zabytki pełnią w tym kontekście funkcję nośnika wartości lokalnych oraz narzędzia aktywizacji mieszkańców. Gminny program opieki nad zabytkami uzupełnia ten dokument, oferując konkretną diagnozę zasobów dziedzictwa oraz propozycje działań konserwatorskich i promocyjnych, które mogą być powiązane z inwestycjami lokalnymi i inicjatywami społecznymi.

Zarówno dokumenty rewitalizacyjne, jak i rozwojowe, traktują dziedzictwo kulturowe nie jako przeszkodę inwestycyjną, lecz jako element przewagi rozwojowej gminy, zwłaszcza w kontekście:

- rozwoju turystyki wiejskiej i kulturowej,
- budowania marki lokalnej,
- tworzenia oferty edukacyjnej i kulturalnej opartej na historii miejsca.

Zintegrowanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z tymi dokumentami pozwala na planowanie spójnych, komplementarnych działań oraz zwiększa szanse na ich finansowanie z dostępnych programów krajowych i unijnych (np. RPO, FEoP, KPO, fundusze norweskie).

5.1.2 RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM –

GMINNY PROGRAM REWITALIZACJI GMINY RADZIŁÓW NA LATA 2024-2030

Gminny Program Rewitalizacji na lata 2024–2030 obejmuje m.in. obszary zdegradowane, które posiadają istotne walory kulturowe i historyczne (np. układy urbanistyczne miejscowości wiejskich, budynki użyteczności publicznej o wartości historycznej, cmentarze, przydrożne kapliczki). Wskazuje również na potrzebę ochrony tożsamości lokalnej poprzez działania rewitalizacyjne, w tym:

- przywracanie funkcji użytkowych zabytkom poprzez ich adaptację do celów społecznych i edukacyjnych,
- działania edukacyjno-kulturalne związane z historią gminy,
- poprawę estetyki miejsc publicznych z zachowaniem ich historycznego charakteru.

Program opieki nad zabytkami wspiera te cele, identyfikując obiekty o szczególnym znaczeniu kulturowym i technicznym, wskazując kierunki ich konserwacji, modernizacji i adaptacji z zachowaniem wartości zabytkowych.

5.1.3 STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY RADZIŁÓW

Obowiązujące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, przyjęte w Uchwałą Nr LVI/420/2023 Rady Gminy Radziłów 3 października 2023 roku stanowi dokument kierunkowy i podstawę tworzenia polityki przestrzennej Gminy Radziłów.

Studium uwzględnia ochronę dziedzictwa kulturowego poprzez:

- identyfikację obiektów zabytkowych i terenów o wartościach historyczno-kulturowych,
- wyznaczenie obszarów istotnych dla zachowania dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego,
- ogólne wytyczne ochrony i kształtowania przestrzeni z uwzględnieniem wartości historycznych.

Szczególny nacisk położono na ochronę dziedzictwa jako element tożsamości lokalnej, zachowanie tradycyjnego układu ruralistycznego wsi oraz dostosowanie nowych inwestycji do historycznego charakteru zabudowy.

Spójność Programu Opieki nad Zabytkami z planowaniem przestrzennym

Nowy system planowania przestrzennego po 2025 r. - Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego obowiązuje do momentu uchwalenia przez gminę planu ogólnego, ale nie dłużej niż do 30 czerwca 2026 roku. Zastąpi je plan ogólny gminy, stanowiący akt prawa miejscowego, który będzie dokumentem wiążącym przy sporządzaniu i uchwalaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z nowym systemem planowania przestrzennego wprowadzonym ustawą z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023 poz. 1688). Zgodnie z ww. ustawą wszystkie gminy w Polsce, w tym Gmina Radziłów, zostały zobowiązane do opracowania i uchwalenia planu ogólnego gminy – nowego narzędzia planistycznego, które do dnia 30 czerwca 2026 r. ma zastąpić dotychczasowe Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego.

Plan ogólny będzie pełnił kluczową rolę w kształtowaniu ładu przestrzennego gminy i stanowił podstawę dla:

- wydawania decyzji o warunkach zabudowy,
- uchwalania i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- określania stref ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego.

Dzięki nowemu podejściu, plan ogólny umożliwi harmonijny rozwój gminy z uwzględnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego, krajobrazu wiejskiego oraz wartości historycznych, w tym tradycyjnych układów ruralistycznych i obiektów zabytkowych.

Przystąpienie Gminy Radziłów do opracowania planu ogólnego

Rada Gminy Radziłów podjęła uchwałę Nr LX/477/2024 z dnia 22 marca 2024 r., w sprawie przystąpienia do opracowania planu ogólnego gminy Radziłów

Powiązania z przyszłym planem ogólnym

Po wejściu w życie planu ogólnego jako aktu prawa miejscowego, działania w zakresie monitorowania i ochrony zabytków powinny zostać zintegrowane z jego ustaleniami w sposób zgodny obowiązującym porządkiem prawnym. w szczególności oznacza to:

- wyznaczenie stref ochrony dziedzictwa kulturowego jako obligatoryjnych elementów planu ogólnego, zgodnie z art. 13a ust. 1 pkt 5 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
- ujęcie ewidencji zabytków i lokalnych wartości kulturowych jako elementów uwarunkowań przestrzennych, mających wpływ na kierunki rozwoju przestrzennego gminy;
- ustalenie zasad zabudowy i zagospodarowania terenów o szczególnym znaczeniu historycznym, z uwzględnieniem ochrony konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz decyzji administracyjnych (np. wpisów do rejestru zabytków, uchwał o parkach kulturowych).

5.1.4 MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY RADZIŁÓW

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP) stanowią jedną z kluczowych form prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego, wskazaną w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Poprzez odpowiednie zapisy planistyczne możliwe

jest zapewnienie trwałości wartości kulturowych oraz kontrola nad zagospodarowaniem przestrzeni w sposób nienaruszający charakteru historycznego danego obszaru.

Stan pokrycia planami miejscowymi na terenie Gminy Radziłów:

Na terenie Gminy Radziłów obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP), obejmujące niewielką część jej powierzchni –głównie w obrębie miejscowości Radziłów oraz niektórych obszarów inwestycyjnych. Większość obszaru gminy objęta jest decyzjami o warunkach zabudowy, co oznacza, że nowe inwestycje lokalizowane są w oparciu o ogólne zasady planistyczne i bez szczegółowych regulacji dotyczących ochrony kulturowej przestrzeni.

Mimo ograniczonego zasięgu obowiązujące dokumenty pozwoliły na:

- rezerwację gruntów pod rozwój mieszkaniowy i usługowy,

- uporządkowanie funkcji przestrzennych w wybranych częściach gminy,
- częściowe zabezpieczenie historycznych układów przestrzennych w obszarze centrum miejscowości Radziłów.

Zestawienie aktów planowania przestrzennego

1. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radziłów Uchwała nr XXVII/112/1997 z dnia 1 kwietnia 1997 r. obszar obejmujący miejscowość Klimaszewnica oraz pas terenu przylegającego od wschodniej strony do drogi 668 w zakresie sieci wodno-kanalizacyjnej i urządzeń technicznych. Powierzchnia pokrycia planem 2.05 ha.
2. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radziłów Uchwała nr XXXVIII/189/2002 z dnia 30 sierpnia 2002 r. obszar obejmujący Radziłów dz. nr. 1189, 1177/4, 1023, 1024; Słucz dz. nr 143/1, 146/31; Sośnia dz. nr 103; Mścichy dz. nr 237; Łoje Awissa dz. nr 404; Glinki dz. nr 176. Zmiana przeznaczenia z terenu rolnego na cele mieszkalne dz. nr 1189 Radziłów, powiększenie terenów cmentarza i terenów zieleni niskiej na dz. nr 1023,1024 Radziłów, tereny zabudowy mieszkaniowej z dopuszczeniem nieuciążliwych usług dz. nr 1177/4 Radziłów, zmiana przeznaczenie z terenów usług oświaty na cele zabudowy mieszkaniowej z dopuszczeniem nieuciążliwych usług dz. nr 143/1 Słucz, teren ośrodka hodowli zagrodowej na cele oczyszczalni ścieków dz. nr 146/31 Słucz, teren rolny na utworzenie regionalnego skansenu dz. nr 103 Sośnia, teren zabudowy zagrodowej na cele oczyszczalni ścieków dz. nr 237 Mścichy, teren usług oświatowych na usługi ogólnowiejskie, oczyszczalni ścieków dz. nr 176 Glinki, tereny rolne na cele oczyszczalni ścieków dz. nr 404 Łoje Awissa. Powierzchnia pokrycia planem 11.39 ha.
3. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radziłów Uchwała nr VII/31/2003 z dnia 12 czerwca 2003 r. obszar obejmujący Karwowo dz. nr 62,63,65; Wiązownica dz. nr 48. Zmiana przeznaczenia terenów pod zabudowę zagrodową i usługi, Powierzchnia pokrycia planem 0.92 ha.
4. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów Uchwała nr XXXIX/188/06 z dnia 27 lipca 2006 r. ustalenie przeznaczenia terenów oraz określenie sposobów ich zagospodarowania i zabudowy; określenie obszarów rolnych z zakazem

- zabudowy; zmiana przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze i nieleśne. Powierzchnia pokrycia planem 1852.83 ha.
5. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy miejscowości Słucz uchwała nr XXXV/208/09 z dnia 28 sierpnia 2009 r. ustalenie przeznaczenia terenów oraz określenie sposobów ich zagospodarowania zabudowy, określenie obszarów rolnych z zakazem zabudowy; zmiana przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze i nieleśne. Powierzchnia pokrycia planem 179.76 ha.
 6. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radziłów Uchwała nr XXXV/227/2013 z dnia 31 maja 2013 r. Zmiana planu obejmuje tereny położone w obrębie gruntów miejscowości Radziłów o łącznej powierzchni ok. 5,30 ha ustalenia w zakresie terenów zabudowy usługowo-produkcyjnej oraz terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej.
 7. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów miejscowości gminnej Radziłów uchwała nr XXXVI/238/2013 z dnia 28 czerwca 2013 r Tereny zabudowy mieszkaniowej i usług. Powierzchnia pokrycia planem 3,30 ha.
 8. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu położonego w obrębie wsi Sośnia uchwała nr II/9/2018 z dnia 6 grudnia 2018 r. Powierzchnia pokrycia planem 27,42 ha.
 9. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie wsi Mścichy Uchwała nr LVIII/444/2023 z dnia 19 grudnia 2023 r. obszar obejmujący dz. nr 237 i dz. nr 336/2 o powierzchni około 0,163 ha w obrębie Mścichy w celu zmiany przeznaczenia terenu pod obsługę komunikacji oraz powiększenie istniejących siedlisk w zabudowie zagrodowej. Powierzchnia pokrycia 0,16 ha.
 10. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów terenu położonego przy ul. Łomżyńskiej oraz terenu położonego przy drodze powiatowej Nr 1812B. Uchwała nr LVIII/443/2023 z dnia 19 grudnia 2023 r. Zmiana planu obejmuje działkę nr 796 i część działki nr 915 o łącznej powierzchni około 1,47 ha oraz działkę nr 1565 i część działki nr 911 o łącznej powierzchni około 6,81 ha, w obrębie Radziłów.
 11. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów oraz części obszaru Dusze –

Dębówka. Uchwała nr LVIII/442/2023 z dnia 19 grudnia 2023 r. Plan obejmuje działkę nr 733 i część działki nr 1612 obrębu Radziłów o powierzchni około 2,3 ha oraz działkę nr 32 i część działki nr 62 obrębu Dusze – Dębówka o powierzchni około 0,25 ha.

12. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów terenu położonego przy ul. Sportowej. Uchwała nr XXI/118/2025 z dnia 8 sierpnia 2025 r. Zmiana planu obejmuje obszar o powierzchni około 1,10 ha.
13. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru miejscowości Glinki. Uchwała nr XXII/126/2025 z dnia 18 września 2025 r. Zmiana planu obejmuje obszar o powierzchni około 1,01 ha.
14. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru funkcjonalnego miejscowości gminnej Radziłów terenu położonego przy ul. Łomżyńskiej. Uchwała nr XXII/125/2025 z dnia 18 września 2025 r. Zmiana planu obejmuje obszar o powierzchni około 0,81 ha.

5.2 CHARAKTERYSTYKA GMINY I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

POŁOŻENIE GMINY

Gmina Radziłów to gmina wiejska, położona w południowej części powiatu grajewskiego w województwie podlaskim. Gmina graniczy z następującymi gminami: Wąsosz, Grajewo, Goniądz, Trzcianne, Jedwabne i Przytuły. Położona jest w obszarze Zielonych Płuc Polski. Powierzchnia administracyjna gminy wynosi 19 938 ha. Sieć osadniczą gminy tworzą 34 miejscowości wiejskie. Głównym szlakiem komunikacyjnym jest droga wojewódzka relacji Łomża - Jedwabne -Osowiec. Znaczna część gminy znajduje się w Biebrzańskim Parku Narodowym oraz w jego otulinie.

W granicach gminy znajduje się 35 sołectw: Barwiki, Borawskie -Awissa, Brodowo, Brychy, Czachy, Czerwonki, Dębówka, Dusze, Glinki, Janowo, Karwowo, Kieljany, Klimaszewnica, Konopki-Awissa, Konopki, Kownatki, Kramarzewo, Łoje-Awissa, Mścichy(Mścichy Łąki), Mikuty, Ostrowik, Okrasin, Racibory, Radziłów rej. I, Radziłów rej. II, Rydzewo Szlacheckie, Rydzewo-Pieniążek, Słucz, Sośnia, Szlasy, Szyjki, Święcienin, Wiązownica, Wypychy, Zakrzewo.

Ryc. 1. Gmina Radziłów

Źródło: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Radzi%C5%82%C3%B3w_%28gmina%29_location_map.png

Rozmieszczenie sieci osadniczej jest nierównomierne, co wynika z uwarunkowań geograficznych obszaru gminy. Teren parku narodowego i doliny Biebrzy jest słabo zaludniony. Gmina Radziłów jest jedną z rozleglejszych w powiecie, stanowi 20,62% powierzchni powiatu i 0,99 % powierzchni województwa. Pod względem ilości mieszkańców gmina jest stosunkowo słabo zaludniona, zamieszkuje ją 9,92% ludności powiatu i 0,39% ludności województwa.

ZARYS HISTORII GMINY RADZIŁÓW

Gmina Radziłów, położona w północno-wschodniej Polsce, w województwie podlaskim, ma bogatą historię, której ślady sięgają średniowiecza. Radziłów, wieś o bogatej historii, powstał na przełomie XIV i XV wieku. Początki osadnictwa na tych ziemiach sięgają czasów księcia Janusza I, który w 1421 roku nadał Mikołajowi i Włodkowi z Siennicy 30 włók ziemi zwanej Wąsosze nad rzeką Wissą. To z tego momentu należy upatrywać początki wsi, która szybko rozwinęła się na mapie księstwa mazowieckiego.

Rozwój Osadnictwa i Lokowanie Miasta

W 1428 roku na terenie Radziłowa pojawiły się kolejne nadania – w ręce Karwowskich trafiły ziemie w tej okolicy, co dodatkowo wpłynęło na rozwój osadnictwa. Wkrótce potem, przed rokiem 1436, obszar ziemi przy ujściu rzeki Kubry do Wisły przeszedł na własność Daćboga z Mamina, który następnie, w 1436 roku, sprzedał te ziemie rycerzom z Karwowa. Dalszy rozwój terenów związanych z Radziłowem miał miejsce po roku 1454, kiedy książę Władysław I Mazowiecki, lokując miasto na terenie kilku szlacheckich posiadłości, nadał mu pełne prawo chełmińskie. Wójtostwo przyznano Mikołajowi ze Słubic, który pełnił funkcję starosty wiskiego. W tym okresie Radziłów stał się jednym z ważniejszych ośrodków miejskich w regionie.

Miasto Królewskie i Przynależność do Korony

W 1495 roku, po włączeniu „ziemi wiska” do Korony Królestwa Polskiego, Radziłów stał się miastem królewskim, co miało istotne znaczenie dla jego dalszego rozwoju. W tym czasie miasto zaczęło cieszyć się przywilejami związanymi z dzierżawą przez różnych magnatów, co pozwoliło na dalszy wzrost jego znaczenia. Jednym z dzierżawców na przełomie XV i XVI wieku był Jakub Glinka.

Okres Księstwa Mazowieckiego i Powiat Radziłowski

W latach 1511–1526 Radziłów stał się częścią Księstwa Mazowieckiego, ale po 1526 roku, po włączeniu Mazowsza do Korony, miasto wróciło do statusu miasta królewskiego. Jednym z istotniejszych momentów w historii Radziłowa była utworzenie powiatu radziłowskiego w 1548 roku, który posiadał osobny sąd ziemski i wykształconą hierarchię urzędów. W XVII wieku Radziłów wchodził w skład „starostwa wiskiego”, które było kilkakrotnie lustrwane. Starostwa królewskie dzierżawili różni szlachcice, co miało wpływ na organizację administracyjną i społeczną regionu.

Zmiany Własnościowe i Ochrona Ziemi

W XVIII wieku, po rozbiorach Polski, Radziłów i jego okolice znalazły się pod wpływami zaboru pruskiego, a później rosyjskiego. Mimo tych zmian, region zachował wiele ze swojej historycznej struktury, a ludność nadal trudniła się rolnictwem, które pozostało główną gałęzią gospodarki.

Region ten, przez wieki będący częścią różnych państw, przechodził przez liczne przemiany polityczne i społeczne. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, Radziłów, który wcześniej należał do zaboru rosyjskiego, stał się częścią odrodzonego państwa polskiego. Gmina była częścią powiatu wiskiego, który obejmował tereny dzisiejszego powiatu grajewskiego. w okresie międzywojennym w Radziłowie i okolicznych wsiach rozwijały się tradycyjne formy gospodarki rolnej, ponieważ obszar ten był głównie rolniczy.

Wydarzenia wojenne i okres powojenny w Radziłowie

W czasie II wojny światowej, Radziłów, podobnie jak wiele innych miejscowości wschodniej Polski, stał się miejscem działań wojennych. w wyniku agresji niemieckiej na Polskę w 1939 roku, teren gminy znalazł się pod okupacją niemiecką. Wojna miała ogromny wpływ na życie codzienne mieszkańców, którzy zostali zmuszeni do przetrwania w warunkach okupacji. Podobnie jak w innych regionach Polski, Niemcy wdrożyli swoje brutalne rządy, wprowadzając przymusową pracę, represje oraz deportacje ludności cywilnej, zwłaszcza Żydów, którzy zamieszkiwali w Radziłowie oraz okolicznych miejscowościach. Według różnych źródeł przed 1941 r. w Radziłowie mieszkało od 650 do 800 Żydów, skupionych głównie w ścisłym centrum miejscowości Radziłów. Skupisko domów żydowskich znajdowało się wokół rynku w Radziłowie, którego układ przestrzenny wyodrębnił się już w czasach średniowiecza jako centralny punkt lokacyjny miasta.

Zajęcie przez Armię Czerwoną

Po kilku latach okupacji niemieckiej, w 1944 roku, po ofensywie Armii Czerwonej, tereny gminy Radziłów zostały wyzwolone przez wojska radzieckie. Zajęcie przez Armię Czerwoną miało duży wpływ na życie mieszkańców, którzy, choć wyzwoleni z reżimu niemieckiego, znaleźli się pod nową okupacją. w 1944 roku Radziłów i inne miejscowości w regionie stały się częścią Polski Ludowej, a wkrótce potem włączono je do obszaru nowo powstałego województwa białostockiego.

Powojenne zmiany i zmiany administracyjne

Po zakończeniu wojny, Radziłów, podobnie jak inne wsie i miasta w Polsce, stanął przed koniecznością odbudowy zniszczonej infrastruktury. w wyniku powojennej reorganizacji administracyjnej oraz zmian granic, gmina została włączona do nowego systemu politycznego, który zainstalował rządy komunistyczne. w 1945 roku, w ramach zmian administracyjnych, tereny wschodnie Polski, w tym Radziłów, zostały przyłączone do nowo powstałego państwa polskiego w ramach Polski Ludowej.

Reforma rolna, która była jednym z głównych postulatów wprowadzonych przez władze ludowe, miała duży wpływ na życie mieszkańców Radziłowa. w wyniku tej reformy, wiele majątków ziemskich zostało rozparcelowanych i przekazanych na rzecz chłopów, co miało zmienić strukturę własnościową w regionie. Reforma ta miała również na celu likwidację wielkich majątków ziemskich i utworzenie z nich tzw. państwowych gospodarstw rolnych (PGR), które w założeniu miały stanowić podstawę nowego porządku agrarnego w Polsce Ludowej. Takie gospodarstwo działało również na terenie gminy Radziłów — w miejscowości Słucz utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, które przez dziesięciolecia było jednym z głównych pracodawców w regionie i wpływało na lokalne życie społeczno-gospodarcze. Działalność PGR w Słuczu wiązała się z wprowadzeniem mechanizacji, kolektywizacji produkcji rolnej oraz nowej organizacji pracy na wsi.

Pracownicy gospodarstwa mieli zapewnione zakwaterowanie, a dla ich rodzin tworzono zaplecze socjalne i kulturalne, co wpływało na integrację lokalnej społeczności. Choć model państwowego rolnictwa spotykał się z różnymi ocenami, w ówczesnych realiach stanowił ważny element polityki rolnej państwa i życia codziennego mieszkańców takich miejscowości jak Słucz. Po likwidacji PGR-ów w latach 90. XX wieku, wiele takich miejscowości, w tym Słucz, musiało zmierzyć się z trudnościami gospodarczymi i społecznymi, wynikającymi z transformacji ustrojowej i strukturalnych zmian w rolnictwie.

KRAJOBRAZ KULTUROWY

Gmina Radziłów posiada bogate dziedzictwo kulturowe, w tym:

- **Krajobraz kulturowy:** Układ przestrzenny Radziłowa, z zachowanymi elementami historycznej zabudowy, stanowi istotny element dziedzictwa kulturowego. Choć ulegał on modyfikacjom związanym z rozwojem miasta, wiele elementów układu

urbanistycznego, zwłaszcza przybywających wraz z liczbą mieszkańców wylotów ulic, pozostało w pierwotnej formie.

- Zabytki architektury i budownictwa: w gminie zachowały się zarówno obiekty sakralne, kościoły i kaplice, jak i budowle cywilne,.
- Obiekty sakralne: w gminie znajdują się kościoły katolickie, które stanowią nie tylko obiekty religijne, ale i ważne punkty orientacyjne w krajobrazie gminy. Część z nich pochodzi z XVI i XVII wieku i jest związana z historią regionu.
- Cmentarze i miejsca upamiętniające: Cmentarz w Radziłowie, na którym znajdują się groby historyczne, pełni rolę nie tylko miejsca pochówku, ale także jako przestrzeń upamiętniająca postaci związane z miastem, takie jak Sędzia Biebrzański i ostatni burmistrz Radziłowa.
- Zabytki techniki: Młyn wodny (elektryczny) w Karwowie to przykład dziedzictwa przemysłowego, stanowiącego świadectwo tradycji młynarskich w regionie. Tego typu zabytki techniki są szczególnie ważne w kontekście historii rozwoju gospodarczego gminy.

Dziedzictwo niematerialne: Zapusty Radziłowskie stanowią jeden z kluczowych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy. Tradycja ta jest kultywowana od około 25 lat. w trakcie wydarzenia stanowiącego symboliczne pożegnanie karnawału – ostatniego dnia przed Środą Popielcową – odbywa się barwny korowód, w którym udział biorą zarówno żywi Jan i Ziabela, jak i ich figury umieszczone na poziomym kole, dawniej ciągniętym przez konia. Towarzyszą im postacie charakterystyczne dla dawnych obrzędów ludowych, takie jak chochoły, bociany i kozy – symbolizujące siły przyrody, płodność oraz cykliczność życia. Według miejscowej legendy, Jan i Ziabela, młodzi i zamożni małżonkowie, oddali się wyłącznie uciechom życia – hulankom, zabawom i beztroskiej rozrzutności – przez co roztrwonili cały majątek. Ich historia stanowi przestrożę przed nieumiarkowaniem, brakiem rozwagi oraz zatraceniem się w pogoni za przyjemnościami kosztem odpowiedzialności

i przyszłości. Zapusty Radziłowskie to wyjątkowy przykład żywego dziedzictwa kulturowego, które nie tylko integruje społeczność lokalną, lecz także promuje unikalny charakter Gminy Radziłów w regionie i kraju. Ich coroczne organizowanie, z aktywnym udziałem mieszkańców, samorządu i lokalnych organizacji, czyni z nich wydarzenie o wysokiej wartości kulturowej i społecznej.

INSTYTUCJE I STOWARZYSZENIA

W Gminie Radziłów działalność kulturalna i społeczna jest prowadzona przez liczne organizacje i instytucje. Do najważniejszych z nich należą:

- **Koła Gospodyń Wiejskich (KGW):** odgrywają kluczową rolę w zachowywaniu tradycji kulinarnych, rękodzielniczych i folklorystycznych. Obecnie na terenie gminy Radziłów funkcjonuje 8 Kół Gospodyń Wiejskich. Koła te organizują wydarzenia kulturalne, festyny, wystawy oraz współpracują z innymi organizacjami lokalnymi, dbając o zachowanie regionalnych zwyczajów.
- **Stowarzyszenia, fundacje, kluby sportowe:** w Gminie Radziłów działają także różnorodne stowarzyszenia, które wspierają działalność kulturalną, społeczną, sportową oraz edukacyjną. Stowarzyszenia te organizują warsztaty, koncerty, wystawy, a także pomagają w ochronie i promocji lokalnego dziedzictwa kulturowego (Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Radziłowskiej, Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Biebrzańskiej "Kierunek Biebrza" , Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich Podlasie, Fundacja "MAM PLAN", Uczniowski Klub Sportowy "TOP" , Wiejski Ludowy Klub Sportowy "Znicz").
- **Instytucje edukacyjne i kulturalne:** w Gminie Radziłów istnieją także szkoły i placówki kultury, które pełnią ważną rolę w propagowaniu wiedzy na temat dziedzictwa regionu oraz organizują wydarzenia edukacyjne i artystyczne. (Zespół Szkolno-Przedszkolny w Radziłowie, Szkoła Podstawowa w Słuczu, Szkoła Podstawowa w Klimaszewnicy).

CHARAKTERYSTYKA PRZYRODNICZA

Obszar gminy charakteryzuje się niewielką gęstością zaludnienia i rozproszeniem zabudowy.

System przyrodniczy gminy Radziłów tworzą obszary biologicznie czynne, na które składają się następujące elementy środowiska i formy ochrony przyrody:

1) obszary prawnej ochrony przyrody: Biebrzański Park Narodowy wraz z otuliną, obszary

Natura 2000:

- 2) doliny rzeczne, dolinki i zagłębienia bezodpływowe stanowiące system korytarzy ekologicznych, będących miejscem spływu wód i mas powietrza oraz migracji roślin i zwierząt;
- 3) kompleksy leśne oraz zadrzewienia i zakrzewienia śródpolne i przydrożne oraz zieleń łąkowa towarzysząca ciekom wodnym;
- 4) tereny otwarte użytków rolnych: łąki, pastwiska, pola uprawne;
- 5) zieleń ogrodów przydomowych, zieleń parkowa, sady, zieleń uliczna i przydrożna, zieleń urządzona i zieleń przykościelna i cmentarna.

Na terenie gminy Radziłów istotne punktowe źródła emisji praktycznie nie występują, co sprawia, że zagrożenie zanieczyszczeniem powietrza na terenie gminy jest znikome. Wielkość emisji gazów i pyłów z terenu gminy na 1 ha jest 2-3-krotnie mniejsza, w porównaniu ze średnią krajową, a w przypadku CO₂ aż 6-krotnie mniejsza.

Podstawowym źródłem emisji zanieczyszczeń do powietrza na terenie gminy są produkty uboczne spalania paliw stałych (węгля, koksu i drewna) w indywidualnych urządzeniach grzewczych w budynkach jednorodzinnych. w okresie zimowym w styczniu i lutym występuje wzrost stężeń dwutlenku siarki o 78%, czego głównym źródłem jest spalanie węгля do celów grzewczych w budownictwie indywidualnym - tak zwana emisja niska.

Stan czystości wód powierzchniowych: głównym zagrożeniem jest spływ zanieczyszczeń z pól oraz wprowadzanie do środowiska wodnego ścieków gospodarskich. Stanowi to nadal istotny problem, mimo że w minionych latach miał miejsce wyraźny postęp w ograniczaniu ładunków zanieczyszczeń odprowadzanych do wód powierzchniowych.

Obszary chronione w gminie zajmują powierzchnię 8 381,80 ha, co stanowi około 42% ogólnej powierzchni gminy i obejmują:

- Biebrzański Park Narodowy wraz z otuliną;
- obszary Natura 2000: specjalne obszary ochrony siedlisk: Dolina Biebrzy (PLH 200008) oraz obszary specjalnej ochrony ptaków: Ostoja Biebrzańska (PLB 200006).

Struktura osadnicza

Sieć osadniczą w gminie Radziłów tworzą 34 wsie. Miejscowość Radziłów zaliczona jest do wielofunkcyjnych gminnych ośrodków rozwoju, pełniących funkcję usługową na poziomie gminnym w zakresie edukacji, ochrony zdrowia, opieki społecznej, kultury, handlu i administracji. Ośrodek gminny posiada funkcję uzupełniające:

– funkcja rolnicza i obsługi rolnictwa,

gospodarczo – usługowa w oparciu o zakłady produkcyjne, produkcyjno-usługowe.

Miejscowość Radziłów pełni funkcję wielofunkcyjnego gminnego ośrodka rozwoju. Wieś wyróżnia się również zachowanym bez większych zmian, wykształconym ostatecznie

prawdopodobnie w XV i XVI wieku, układem przestrzennym. Układ urbanistyczny Radziłowa kształtował się od czasu lokacji miasta poprzez powstanie czterech głównych ulic wokół placu, dalszy rozwój miasta polegał na zabudowywaniu wylotów ulic. Urody całego układu urbanistycznemu dodają elementy krajobrazu, jakimi są przepływające wokół rzeki Wissa, Przytulanka, Matlak oplatające odnogami, starorzeczami zabudowę wsi.

Nierównomierne rozmieszczenie sieci osadniczej spowodowane jest położeniem części gminy na terenie słabo zaludnionego Biebrzańskiego Parku Narodowego. Ośrodkami uzupełniającymi wspomagającymi ośrodek gminny w obsłudze ludności gminy są wsie: Klimaszewnica i Słucz, które wyróżniają się największą liczbą ludności w gminie oraz lepszym wyposażeniem w obiekty usługowe. Wieś Sośnia z uwagi na położenie bezpośrednio w BPN oraz walory krajobrazowo-przyrodnicze pełnić będzie funkcję naukowo-edukacyjno-kulturową.

Pozostałe wsie posiadają funkcję rolniczą z możliwością rozwoju funkcji pozarolniczych w zakresie usług elementarnych i agroturystycznych w zależności od lokalnych potrzeb mieszkańców.

Kapliczki w krajobrazie wiejskim

Oprócz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, istotnym elementem dziedzictwa kulturowego Gminy Radziłów są liczne kapliczki i krzyże przydrożne, stanowiące integralną część lokalnego krajobrazu kulturowego. Na obszarze gminy występuje

wiele tego typu obiektów, często będących połączeniem kamiennych postumentów z żeliwnymi krzyżami, wykonywanymi niegdyś przez miejscowych rzemieślników i kowali. Zabytki te, podobnie jak inne obiekty kultury sakralnej, stanowią cenne świadectwo historii, tradycji oraz religijnej i kulturowej tożsamości mieszkańców gminy. Z uwagi na ich wartość historyczną i artystyczną niezbędne jest podejmowanie systematycznych działań w zakresie ich ochrony, konserwacji oraz utrzymania w dobrym stanie technicznym, a także promowanie wiedzy o ich znaczeniu wśród społeczności lokalnej.

5.3 ZABYTKI NIERUCHOME

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Radziłów znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

a) układem urbanistycznym,

b) dziełami architektury i budownictwa,

c) obiektami techniki

d) cmentarzami.

W Gminie Radziłów znajduje się zabytkowy układ urbanistyczny miejscowości Radziłów. Obiekty architektury i budownictwa są reprezentowane najliczniej. Zaliczyć można do nich obiekty sakralne, budynki mieszkalne, budynki użyteczności publicznej oraz budynki w zespole dworsko folwarcznym w Słuczu. Obiekty techniki na terenie gminy utożsamiać można z młynem.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze: wojenne, rzymsko-katolickie oraz żydowski.

5.4 ZABYTKI RUCHOME

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- f) instrumentami muzycznymi;
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome z terenu Gminy Radziłów, ujęte zostały w gminnej ewidencji zabytków, to głównie elementy wyposażenia kościołów, w tym w kościołach w Kramrzewie i Słuczu. Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, celowo nie wymieniono zabytków ruchomych, chroniąc cenne obiekty kultu religijnego.

5.7 ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- b) cmentarzyskami;
- c) kurhanami;
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczyniają się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony.

Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. w przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej obowiązujące są ustalenia miejscowego planu

zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. w sytuacji gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze

grzywny. w ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. w artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

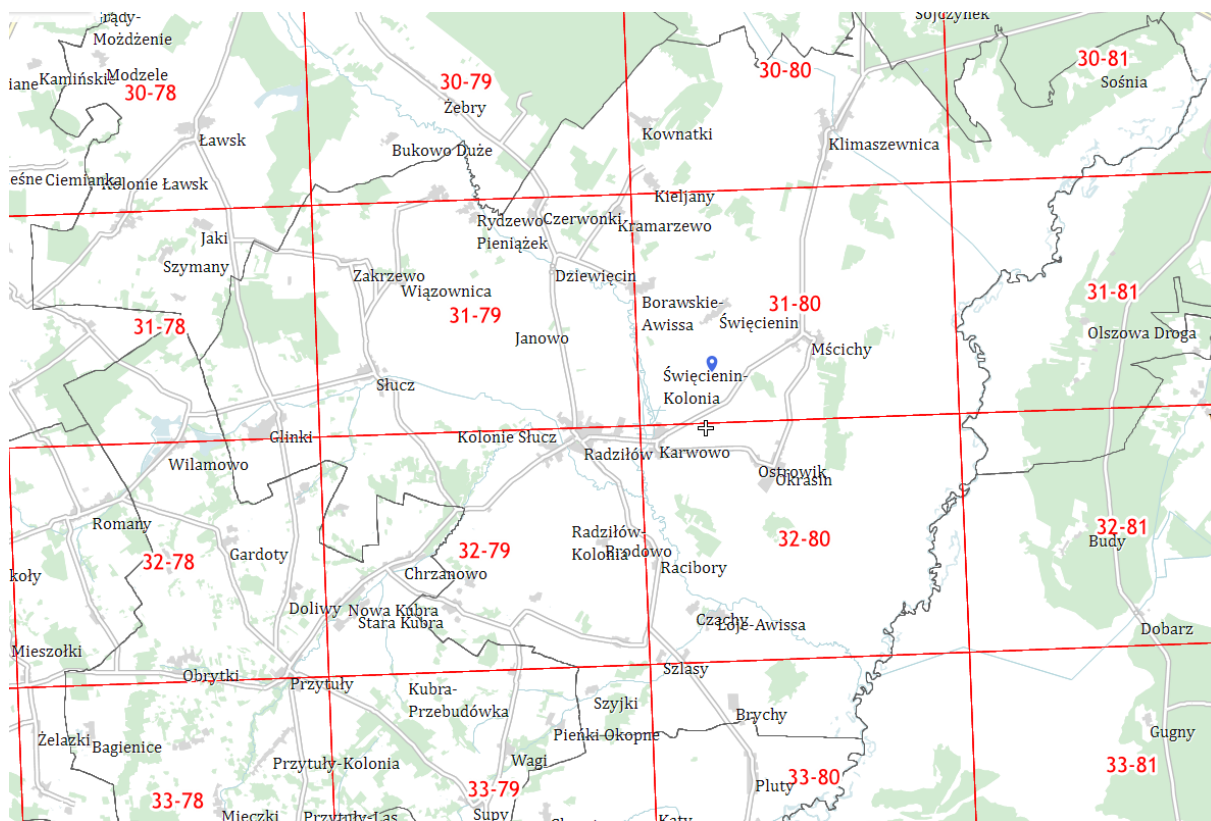
Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.). Art. 116. określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. w ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomości i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych Gminy Radziłów aktualizowana została w 2021r.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 14 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Radziłów: 30-78, 31-78, 32-78, 33-79, 32-79, 31-79,

30-79, 30-80, 31-80, 32-80, 33-80, 30-81, 31-81, 32-81. Należy zaznaczyć, że obszary AZP 32-81 oraz 30-78 tylko w marginalnym stopniu wkraczają na teren gminy. Najwięcej stanowisk odnotowano na obszarach znajdujących się w centrum gminy Radziłów tj.: 32-80, 31-79, 32-79, 31-80.

Ryc. 2 Obszary AZP na terenie gminy Radziłów

Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie następujących kategorii stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z poniższego zestawienia wynika, że zdecydowanie najczęściej odnotowano ślady osadnictwa – 89.

Tabela 1. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	osada	11
2	ślad osadniczy	89
3	obozowisko	10
4	cmentarzysko	3

5	fortyfikacje	9
6	grodzisko	1
7	pomost	1
8	grób	1
9	znalezisko luźne	3
10	mogiły	1
11	okop	1
12	obóz wojskowy	2

Opracowanie własne

Na terenie gminy odnotowano 104 stanowiska archeologiczne. Stanowiska rozłożone są obszarze całej gminy. Na terenie Gminy Radziłów znajdują się stanowiska wielokulturowe, tj. takie gdzie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowania pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych.

W najbliższym czasie nie są przewidywane roboty budowlane, a także prace inwentaryzacyjne przy stanowiskach archeologicznych.

5.6 ZABYTKI w ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH

Na terenie Gminy Radziłów nie funkcjonują muzea, w których znajdowałyby się zabytki. Nie odnotowuje się również izb pamięci oraz innych miejsc, gdzie gromadzone byłyby zbiory związane z historią gminy.

5.7 . DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki

służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;

- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;

- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Radziłów nie odnotowuje się wpisu na krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (13 wpisów- stan na czerwiec 2025r.).

Wpis na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego

Z terenu Gminy Radziłów nie odnotowuje się bezpośredniego wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (116 wpisów- stan na czerwiec 2025 r.).

Na liście produktów tradycyjnych, który prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi nie znalazły się produkty, które związane są bezpośrednio z Gminą Radziłów.

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Radziłów działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. Jednym z zadań, które realizują jest kultywowanie tradycji ludowych. Zgodnie z Krajowym Rejestrem Kół Gospodyń Wiejskich, na terenie gminy działają:

- 1) Koło Gospodyń Wiejskich w Radziłowie ,
- 2) Koło Gospodyń Wiejskich Radziłów-Kolonia ,
- 3) Koło Gospodyń Wiejskich w Zakrzewie "Paka zza Krzaka" ,
- 4) Koło Gospodyń Wiejskich " Pszczółki" w Klimaszewnicy” ,
- 5) Koła Gospodyń Wiejskich w Mścichach "Mścichowiaki",
- 6) Koło Gospodyń Wiejskich w Kieljanach,
- 7) Koło Gospodyń Wiejskich w Czerwonkach „Wiejskie Zacisze",
- 8) Koło Gospodyń Wiejskich w Karwowie.

5.8 . ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

Formami ochrony zabytków w Polsce są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym zgodnie z art. 140 oraz 142 w/w ustawy zachowują swoją ważność decyzje wydane na mocy przepisów obowiązujących przed 2003 rokiem, to jest rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami oraz ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach. Procedurę w sprawie wpisu do rejestru zabytków, jak każdą inną sferę działania WUOZ, określają przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2024 r. poz. 572).

Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, bądź użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. w przypadku współwłasności jako załącznik do wniosku wymagana jest pisemna zgoda wszystkich właścicieli wyrażona w przedmiotowej sprawie, decyduje to uznaniu jego skuteczności. Na podstawie art. 9 ust. 2 ustawy do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru. Wpisu otoczenia (nie będącego używając obrazowego określenia - zabytkiem samym w sobie) dokonuje się w celu umożliwienia skutecznej ochrony wartości widokowych zabytkowych obiektów oraz ich ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych. Bezwzględnie zgody właściciela wymaga wpisanie do rejestru zabytku ruchomego (art. 10 ust. 1). Jednakże, w myśl art. 10 ust. 2 ustawy wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego. Jedynie w przypadku uznania wniosku za uzasadniony organ administracji publicznej wszczyna postępowanie z urzędu (art. 31 KPA). w postępowaniu stroną jest każdy (osoba fizyczna i prawna), czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek (art. 28 KPA). Jako dowód w postępowaniu należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. w szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz w odniesieniu do zabytków przede wszystkim - oględziny (art. 75 KPA). w przypadku braku wniesienia odwołania od decyzji (a zatem na podstawie ostatecznej i wykonalnej decyzji) dokonywany jest wpis do księgi rejestru zabytków. Rejestr prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg, oznaczonych literami: A - dla zabytków nieruchomych, B - dla zabytków C - dla zabytków archeologicznych (ten ostatni dopiero od 2000 r.). Wpis do rejestru zabytków jest trwałą zmianą w charakterze nieruchomości, rodzącą określone praw i obowiązki (por. art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), z tego też względu powinien on być ujawniany również w katastrze

nieruchomości oraz w księdze wieczystej. Czynność ta dokonywana jest na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków (zgodnie z art. 9 ust. 4 i 5 ustawy).

Art. 6 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawiera przykładowe wyliczenie obiektów, które mogą podlegać ochronie konserwatorskiej. Przepis ten nie określa zamkniętego katalogu, a użycie zwrotu „w szczególności” wskazuje na możliwość jego szerokiej interpretacji. Oznacza to, że do rejestru zabytków mogą być wpisane wszystkie obiekty istniejące w formie fizycznie dostrzegalnej, których istnienie jest potwierdzone. Nie można natomiast wpisać do rejestru obiektów przypuszczalnych lub nieudokumentowanych, co ma szczególne znaczenie w przypadku archeologicznych warstw kulturowych przed ich potwierdzeniem w trakcie badań wykopaliskowych. Zgodnie z art. 6 ust. 2 ustawy, ochronie konserwatorskiej mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne odnoszące się do obiektu budowlanego, placu, ulicy czy jednostki osadniczej. Legalna definicja zabytku zawarta została w art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z nią, zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części bądź zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na ich wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wskazana definicja posługuje się pojęciem „wartości”, które nie zostało jednoznacznie zdefiniowane w ustawie. Interpretując przepis, należy przyjąć, że chodzi o wartość szczególną (ponadprzeciętną), której ochrona wymaga przedłożenia interesu społecznego nad indywidualny interes strony postępowania. Ustawa nie precyzuje także pojęcia „minionej epoki”. w praktyce przyjmuje się, że termin ten oznacza okres historyczny związany z występowaniem określonych warunków politycznych, gospodarczych, społecznych lub kulturalnych, zgodnie z definicją encyklopedyczną (por. *Encyklopedia Powszechna*, 1995). Na tej podstawie można uznać, że współcześnie ochroną konserwatorską mogą być obejmowane również obiekty pochodzące z okresu socrealizmu.

W odniesieniu do zabytków ruchomych, warto przywołać art. 51 ustawy, który odnosi się do regulacji w zakresie wywozu zabytków za granicę. Przepis ten określa tzw. potencjalny wiek obiektów, który pozwala na ich zakwalifikowanie jako zabytków:

- nie mniej niż 50 lat – dla obiektów techniki, w tym środków transportu,
- od 50 do 150 lat – dla pozostałych obiektów ruchomych, jeżeli spełniają dodatkowe warunki.

Warto podkreślić, że art. 51 ustawy nie ustanawia nowej granicy czasowej, lecz jedynie wskazuje, że w określonych przypadkach nie ma konieczności uzyskania pozwolenia na ich wywóz. Dotyczy to zarówno obiektów zabytkowych, jak i posiadających cechy zabytku, a także niebędących zabytkami, lecz zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.

Na obszarze Gminy Radziłów ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków objętych jest 17 obiektów zabytkowych nieruchomych, zlokalizowanych w trzech miejscowościach: Radziłów, Słucz i Kramarzewo. Pod względem rozmieszczenia przestrzennego, największa liczba obiektów znajduje się w miejscowości Radziłów – 11 pozycji, następnie w Słuczu – 4 pozycje, natomiast w Kramarzewie – 2 pozycje. Z punktu widzenia funkcji użytkowej, dominującą grupę stanowią budynki mieszkalne, których w rejestrze ujęto 6. Pozostałe obiekty obejmują m.in. obiekty sakralne, gospodarcze oraz inne elementy zagospodarowania przestrzennego o istotnej wartości historycznej i kulturowej. Różnorodność chronionych obiektów odzwierciedla dziedzictwo historyczne i kulturowe regionu, którego ochrona stanowi istotny element polityki przestrzennej i konserwatorskiej Gminy Radziłów.

Zgodnie z art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Niemniej, umieszczenie znaku nie jest obowiązkiem, a dowolnością.

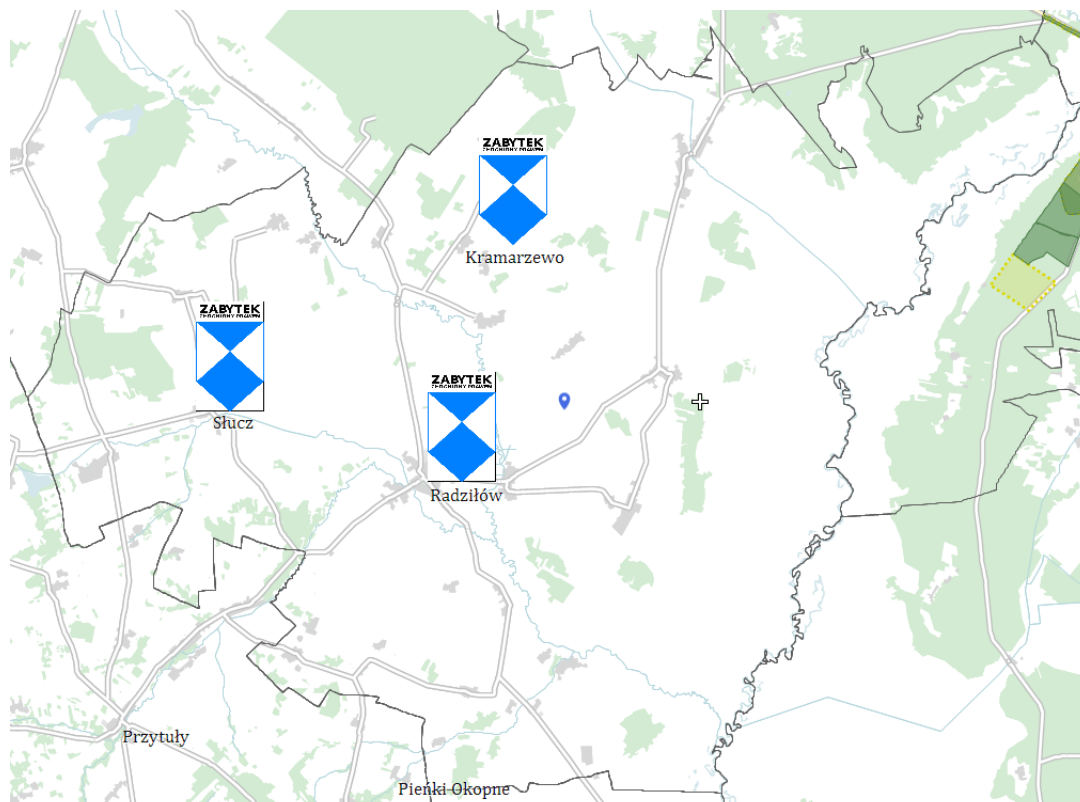
Wzór znaku jest z góry opracowany. w tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.

Ryc.3 Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Ryc. 4 Lokalizacja miejscowości w których znajdują się zabytki rejestrowe Źródło: opracowanie własne na podkładzie mapowym mapy.zabytek.gov.pl

Drugą formą prawnej ochrony w Polsce jest uznanie za pomnik historii. Termin ten określa zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej Polskiej. Status ten nadaje Prezydent RP, w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Rozporządzenie powinno określać granice obiektu oraz zawierać uzasadnienie wartości zabytkowej. Do dnia 30 kwietnia 2025 r. w Polsce ustanowiono 131 pomników historii, jednak żaden z obiektów znajdujących się na terenie Gminy Radziłów nie posiada obecnie takiego statusu. Trzecią formą ochrony w Polsce jest ustanowienie parku kulturowego – przestrzeni ukształtowanej przez działalność człowieka, zawierającej elementy przyrodnicze i kulturowe. Tworzy się go uchwałą rady gminy, po uprzednim uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. w granicach parku obowiązują szczegółowe zakazy i ograniczenia dotyczące m.in. prowadzenia robót budowlanych, działalności gospodarczej, rolniczej oraz umieszczania reklam. Na dzień sporządzenia niniejszego dokumentu, na terenie Gminy Radziłów nie ustanowiono parku kulturowego.

Czwartą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest ustalenia ochrony w dokumentach planistycznych i decyzjach administracyjnych w miejscowym planie zagospodarowania

przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Ustanowienie ochrony konserwatorskiej w ramach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (MPZP) stanowi jedną z form prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy Radziłów. Ochrona ta obejmuje lokalne formy architektury, w szczególności obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, a także kompozycje przestrzenne o wartości kulturowej.

Obowiązujące plany miejscowe, w tym:

- Uchwała Nr XXXV/226/13 Rady Gminy Radziłów z dnia 31 maja 2013 r. – zmiana MPZP obszaru funkcjonalnego miejscowości Radziłów,
- Uchwała Nr XXXVI/238/13 Rady Gminy Radziłów z dnia 28 czerwca 2013 r. MPZP „Tereny zabudowy mieszkaniowej i usług” dla Radziłowa,

zawierają zapisy określające tzw. strefy ochrony konserwatorskiej, które mają na celu:

- zachowanie historycznych układów ruralistycznych charakterystycznych dla zabudowy wiejskiej regionu;
- ochronę zespołów budowlanych i pojedynczych obiektów o istotnych wartościach kulturowych i historycznych;
- zachowanie widoków i osi widokowych eksponujących zabytki;
- ochronę krajobrazu kulturowego, będącego przestrzenią ukształtowaną działalnością człowieka, harmonijnie zintegrowaną z elementami przyrodniczymi;
- ochronę otoczenia zabytków wpisanych do rejestru;
- zabezpieczenie potencjalnych stanowisk archeologicznych.

W granicach tych stref mogą obowiązywać ograniczenia dotyczące:

- lokalizacji nowej zabudowy;
- realizacji inwestycji mogących mieć negatywny wpływ na wartości kulturowe, estetyczne lub krajobrazowe.

Stosowane rozwiązania planistyczne mają na celu ochronę tożsamości kulturowej Gminy Radziłów, opartej na jej tradycjach osadniczych, historycznej strukturze przestrzennej oraz materialnych świadectwach przeszłości.

5.9 . ZABYTKI w GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Zgodnie z art. 22 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków, prowadzonej przez organy samorządu terytorialnego, powinny być ujmowane zabytki nieruchome: wpisane do rejestru zabytków, ujęte w wojewódzkiej ewidencji oraz inne zabytki wskazane przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ustawa przewiduje możliwość wyznaczenia przez organ samorządu terytorialnego zabytków nieruchomych do włączenia do gminnej ewidencji zabytków, przy czym obowiązek ten wymaga dokonania w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Gminna ewidencja zabytków Gminy Radziłów jest na bieżąco monitorowana przez pracowników Urzędu Gminy Radziłów, Referat Gospodarki Komunalnej.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się 24 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków Gminy Radziłów i 37 zabytków niewpisanych do rejestru zabytków ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków PKWZ.

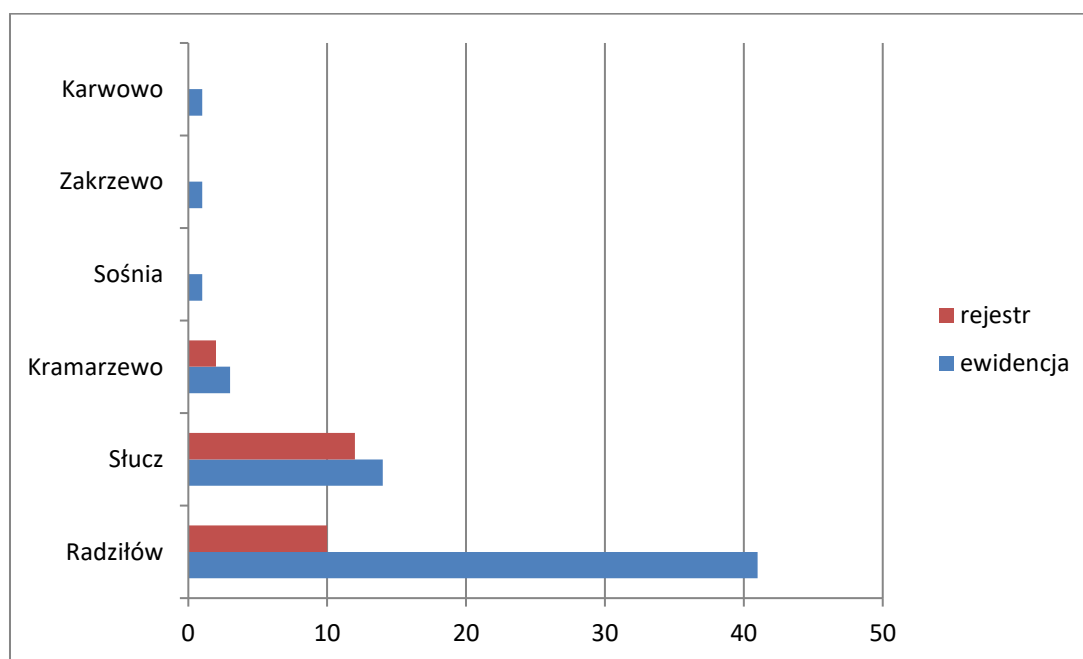
Biorąc pod uwagę powyższe, należy stwierdzić, że zasób obiektów zabytkowych nie jest duży na terenie analizowanej gminy. Ewidencja gminna została zaktualizowana Zarządzeniem Nr 97/2022 Wójta Gminy Radziłów z dnia 03 października 2022 roku zmieniające zarządzenie Nr 94/2021 z dnia 20 października 2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe zaktualizowane zostały karty GEZ. Ewidencja stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Radziłów. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 1.

W Gminnej Ewidencji Zabytków nie odnotowano istotnych zmian. Część obiektów, z uwagi na brak prowadzonych prac konserwatorskich i remontowych, wykazuje nieznaczne pogorszenie stanu technicznego.

Na poniższym wykresie przedstawiono liczbę zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków z podziałem na miejscowości. Z danych wynika, iż największa liczba obiektów znajduje się w miejscowości Radziłów – 41, spośród których 10 wpisano do rejestru zabytków. Znaczącą liczbę zabytków odnotowano również w miejscowości Słucz – 14. W pozostałych miejscowościach liczba obiektów zabytkowych wynosi odpowiednio: Kramarzewo – 3, Sośnia – 1, Zakrzewo – 1 oraz Karwowo – 1.

Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków posiadają istotne wartości historyczne i artystyczne. Wyróżniają się one licznymi detalami architektonicznymi, które świadczą o ich wyjątkowości na tle pozostałej zabudowy wiejskiej na terenie gminy.

Wykres 1. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości Źródło: opracowanie własne

z podziałem na

Obiekty zabytkowe będące we własności Gminy

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków ma charakter złożony. Gmina Radziłów nie posiada pełnych praw własności do żadnego z obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków.

Cmentarze

W obrębie gminy znajdują się cmentarz rzymskokatolicki w Słuczu wpisany do rejestru. Cmentarz Rzymskokatolicki w Słuczu założony został w I połowie XIX wieku. Wartość zabytkową posiada zachodnia i środkowa część cmentarza. Składają się na nią układ przestrzenny z aleją główną na osi bramy oraz nagrobki i krzyże żeliwne o charakterze zabytkowym powstałe do 1925r. Najstarsze nagrobki; Marii Godlewskiej Ramotowskiej zm 1875r, Kornelii Humięckich Szczęsnej zm. 1877 r, oraz o znaczeniu historycznym – symboliczny grób bohaterów spod Monte Cassino rodziny Łęgowskich. W/w część cmentarza posiada nie tylko wartość artystyczną, zabytkową jest jednocześnie świadectwem historii mieszkańców Słucza i jego okolic w początkach XIX i pocz. XX wieku.

W wykazie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków Gminy Radziłów znajdują się także nagrobki o charakterze zabytkowym na cmentarzu rzymsko-katolickim w Radziłowie. Cmentarz założony został w I połowie XIX wieku. w chwili obecnej cmentarz nie posiada większej wartości zabytkowej, zachowało się jednak kilka nagrobków, które winny być zachowane dla przyszłych pokoleń. Ich forma zależała od zamożności rodziny i od stylu przeważającego w danym okresie. w XVII i XVIII wieku do budowy nagrobków wykorzystywano materiału miejscowego - kamienia polnego. Cięto z niego cokół na którym mocowano krzyże żeliwne, mniej i bardziej ozdobne. Budowano również grobowce rodzinne. Nagrobki: Bonifacego Rakowskiego sędziego pokoju powiatu biebzańskiego zmarłego w 1842 r , Pawła i Józefa Chmielewskiego zm. 1908 -1923 r, Macieja Mocarskiego zm. 1897 r, Józefa Chmielewskiego zm. 1921 r, Lucjana i Marianny Dąbrowskich zm. 1912, 1929 r, dwa nagrobki murowane z cegły bez tablic inskrypcyjnych, piękny żeliwny krzyż na grobie Leona Ekstowicza z 1868 r, są przykładami różnych form sztuki sepulkralnej XIX i pocz. XX w o wartościach artystycznych, zabytkowych i historycznych.

Do rejestru wpisano również cmentarz - mogiła ludności żydowskiej z 1941 r., mogiła usytuowana jest na skraju miejscowości po wschodniej stronie ulicy Pięknej na tablicy widnieje napis „W SIERPNIU 1941 FASZYŚCI ZAMORDOWALI 800 OSÓB NARODOWOŚCI Z TYCH 500 OSÓB SPALILI ŻYWCEM w STODOLE CZEŚĆ ICH PAMIĘCI”

Obiekty sakralne

Na terenie Gminy Radziłów znajdują się dwa zabytkowe kościoły parafialne rzymskokatolickie, wpisane do rejestru zabytków. Trzecim obiektem sakralnym jest drewniana dzwonnica w miejscowości Kramarzewo. Szczegółowy opis tych obiektów zawarto w podrozdziale 5.6., dotyczącym zabytków o najwyższym znaczeniu. Zabytkowe kościoły zlokalizowane na terenie gminy to świątynia drewniana w Kramarzewie oraz murowana w Słuczu. Obiekty te powstały w różnych okresach historycznych. Najstarszym z nich jest drewniany kościół w Kramarzewie, pochodzący z pierwszej połowy XVIII wieku. Wszystkie wymienione świątynie posiadają zabytkowe wyposażenie oraz stanowią obiekty użyteczności publicznej, pełniące funkcję miejsc kultu religijnego o istotnym znaczeniu dla lokalnej społeczności. Przy obiektach prowadzone są bieżące prace porządkowe, natomiast w przypadku konieczności realizacji specjalistycznych prac remontowo-konserwatorskich parafia podejmuje działania mające na celu pozyskanie środków zewnętrznych. Uzyskane wsparcie umożliwi zachowanie tych obiektów dla przyszłych pokoleń.

Zespół dworsko-folwarczny

Obiektem historycznym, który należy zachować dla przyszłych pokoleń jest niewątpliwie zespół dworsko-folwarczny w Słuczu. Założenie folwarczne usytuowane jest we wsch. części wsi. Od zach. ogranicza je droga Wąsosz - Radziłów, a od pd. rzeka Matlak. Dwór neoklasycystyczny. Kompozycja zespołu jest zwarta, geometryczna, zaplanowana na rzucie prostokąta. Składa się z trzech części: założenia dworsko-ogrodowego, usytuowanego w pd. części zespołu, położonego od niego na pn. podwórza folwarcznego otoczonego zabudowaniami gospodarczymi oraz kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych, usytuowanej na zach. od dworu, ułożonej wzdłuż drogi dojazdowej do zespołu, łączącej się z drogą Wąsosz - Radziłów. Centrum zespołu stanowi murowany neoklasycystyczny dwór z 1894 r., piętrowy w części środkowej i parterowy w bocznych partiach, skierowany fasadą na pn.-zach., rozbudowany w latach 50. XX w. Przed dworem usytuowany jest gazon i podjazd, a za dworem widoczne są pozostałości parku. Tutaj znajdowały się pierwotnie również ogrody kwiatowe i warzywne oraz sad. Część gospodarza założenia rozplanowana została wokół prostokątnego dziedzińca, otwartego od strony dworu, czyli pd.-wsch. Od zach. ograniczają go dwie ceglano-kamienne obory na rzucie wydłużonych prostokątów (1. ćw. XX w.), w tym jedna zrujnowana, a druga odbudowana w 1956 roku. Północną granicę zespołu wyznaczają połączone ze sobą dwie stodoły i dwukondygnacyjny spichlerz (XIX-XX w.), wymurowane z kamienia polnego, założone

na rzucie wydłużonego prostokąta oraz niewielka kamienno-ceglana stajnia (1. ćw. XX w.). We wsch. części założenia usytuowana jest murowana z kamienia i cegły, otynkowana gorzelnia z ceglany kominem (1 ćw. XX w.), odbudowana w latach 50. XX w. oraz magazyn spirytusu zbudowany z kamienia polnego. Wzdłuż drogi dojazdowej oraz łączącej się z nią drogi Wąsosz-Radziłów położone są cztery czworaki (1. ćw. XX w.) - parterowe budynki na rzutach prostokątnych z przybudówkami w krótszych elewacjach, murowane z cegły, w większości zmodernizowane. Wokół dworu zachowały się fragmenty ogrodzenia i bramy w postaci ceglanych słupów, zapewne połączonych pierwotnie metalowymi przesłami. Dostęp do obiektu jest ograniczony gdyż jest własnością prywatną.

5.10 STREFY OCHRONY KONSERWATORSKIEJ

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radziłów na terenie gminy znajdują się strefy ochrony konserwatorskiej i ustalono następujące zasady ochrony:

- 1) ochronę zewnętrznego wyglądu budynków poprzez prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych;
- 2) zabezpieczenie i utrzymanie obiektów w jak najlepszym stanie;
- 3) uzgodnienie z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkich prac restauratorskich i budowlanych, w tym również dokonywanie rozbiórek.

Wyznaczono następujące strefy ochrony konserwatorskiej oraz ustalono zasady i wymogi dotyczące zagospodarowania terenów położonych w ich obszarach:

- 1) "B-1" – strefę ochrony obejmującą obszar układu urbanistycznego wpisanego do rejestru zabytkowego wraz z otoczeniem, w tym tereny: rynek –Plac 500-lecia i ulice wylotowe: Łomżyńska, Kościelna, Szczuczyńska, Karwowska, Piękna, Krótka, Mickiewicza, Bargłówek oraz dawne ulice zatylne i gospodarcze – Nadstawna, Gumienna, Gęsia, plac przykościelny wraz z terenem zespołu kościoła parafialnego, część ul. Ogrodowej,
- 2) "B-2" – strefę ochrony obejmującą teren położony przy odcinku ulicy Ogrodowej oraz przy odcinkach ulic Pięknej i Bargłówek przyległych do strefy „B-1”,
- 3) "E+ K" – strefę ochrony krajobrazu i ekspozycji układu urbanistycznego, obejmującą otwarty, naturalny krajobraz doliny rzeki Kubrzanka i Matlak integralnie związany z zespołem miejscowości.

Szerzej Stanowi o tym podrozdział 5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy w którym opisane zostało Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Radziłów oraz Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego.

5.11 ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY

W podrozdziale wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy. Wszystkie niżej wymienione obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w przestrzeni gminy, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej przedstawiono najważniejsze obiekty zabytkowe (zabytki rejestrowe) z terenu gminy wraz z ich charakterystyką oraz fotografiami.

Kramarzewo – zabytkowy kościół fil. p.w. św. Barbary

Drewniany kościół z 1 połowy XVIII wieku, w 1982 r. przeniesiony z Radziłowa. Obiekt usytuowany w południowo-zachodniej części wsi, na ogrodzonym wielobocznym cmentarzu przykościelnym. Orientowany. Barokowy. Drewniany, na podmurówce z kamienia polnego i cegły, konstrukcji zrębowej, szalowany.

Konstrukcja budynku oparta jest na nawie zbliżonej do kwadratu prostokątnego zamkniętego prosto prezbiterium, oraz kruchty leżącej na planie prostokąta, ryzalitowej. Do prezbiterium przylegają na wprost zakrystia i składzik. „Pseudobazylika” kryta wspólnym dachem. Nawa środkowa oświetlona oknami bocznymi. Wnętrze trójnawowe. Fasada składa się z wysuniętej ku przodowi części środkowej (wschodnia ściana kruchty) tworzącej jakby ryzalit, oraz partii bocznych tworzonych z cofniętych w stosunku do niej ścian bocznych. Fasada budynku trzykondygnacyjna, poszczególne partie boczne oszalowane pionowo, listwy na końcach desek nie stanowią jednej linii która biegłaby przez wszystkie kondygnacje lecz mijają się w poszczególnych partiach. Na osi fasady w przyziemiu znajduje się otwór wejściowy prostokątny. Drzwi wejściowe dwuskrzydłowe płycinowe. Powyżej otwór okienny prostokątny zamknięty półkoliście. Południowa elewacja rozczłonkowana trzema dużymi prostokątnymi otworami okiennymi zakończonymi półkoliście. w ścianie południowej przedścionka otwór wejściowy. Elewacja północna analogiczna do przeciwległej. Elewacja wschodnia składa się z oszalowanych ścian prezbiterium, składziku i zakrystii. Prezbiterium

oddzielone obdaszkami na trzy kondygnacje z których najwyższa ma kwadratowy otwór. Ołtarz główny i boczne pochodzą z 1870 r w typie późnobarokowym , kolumnowe, jednoosiowe, dwukondygnacyjne, główny, ujęty w bramki nad którymi umieszczono rzeźby św. Piotra i Pawła-barokowe z XVIII wieku. Obrazy pochodzą z 1870 r: w ołtarzu głównym św. Anna, w zwieńczeniu św. Barbara. Tabernakulum architektoniczne z obrotowym tronem eucharystycznym. w lewym ołtarzu Trójca Święta, i wizja Antoniego Padewskiego. W prawym Św. Jan Ewangelista, Niepokalane Poczęcie NMP autorstwa Franciszka Tegazzo. Perłą wyposażenia wnętrza kościoła jest również prospekt organowy barokowo-klasycystyczny z 1839 roku, posiadający pozytywkę o pięciu głosach i dwóch miechach, oraz ambona w kształcie łodzi z baldachimem w kształcie żagla z 1871r wykonana w Pułtusk. Polichromia ornamentalna pochodzi z 1962 r.

Fot. 1 Kościół w Kramarzewie Źródło: PolskieKrajobrazy.pl

Dzwonnica w Kramarzewie

Dzwonnica usytuowana jest w południowo-wschodniej części cmentarza przykościelnego. Wzniesiona na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjna, o prostopadłościennym bryle, z wejściem od zachodu. Przyziemie dzwonnicy kryje fartuch pokryty blachą. Nakryta dachem namiotowym, zwieńczonym iglicą i krzyżem. Drewniana, o konstrukcji słupowej, posadowiona na kamienno-ceglanym fundamencie. Szalowana pionowo, w dolnej kondygnacji prostokątne okna sześciokwaterowe. Nad nimi smukłe, prostokątne otwory

głosowe przesłonięte poziomymi żaluzjami, z półkuliście wykrojonymi nadokiennikami z motywem trójliścia.

Fot.2 Dzwonnica w Kramarzewie Źródło: PolskieKrajobrazy.pl

Teren części miasta – Radziłów

Cennym zabytkiem jest układ urbanistyczny części miasta (dzisiejszy Plac 500-lecia), mający charakter wybitnie obronny. Kształtował się już od momentu lokacji miasta w XV w. Ulice wybiegające z rogów rynku nie są proste, lecz tuż przy wylocie skręcają pod kątem prostym. Miało to na celu wstrzymanie rozpędzonej kawalerii, która wolno wyjeżdżając na rynek nie była już tak groźna dla pieszych mieszczan uzbrojonych w berdysze i topory. Zabytkowa architektura niektórych ulic polega na tym, że domy stojące rzędem zwrócone są do ulicy stroną szczytową.

Fot. 3 Teren części miasta – plac 500-lecia Źródło: Lokalna Grupa Działania Biebrzański Dar Natury

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Słucz

Kościół wybudowano w latach 1908-1911. Jest murowany z cegły, trójnawowy halowy z czworoboczną wieżą od frontu. Wieża została zniszczona w 1944 roku i nie odbudowano jej. Prezbiterium i nawy boczne są zamknięte trójbocznie. Sklepienie jest kolebkowe z dodatkiem dekoracyjnych żeber. Nawą są wydzielone opilastrowanymi filarami ze słupkami na narożach. Elewacje oszkarpowane, dekorowane fryzami ceglany. Wyposażenie kościoła pochodzi z około 1910 roku, jest neogotyckie z elementami neoromańskimi. Są w nim obraz Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Barbary, Matki Boskiej Częstochowskiej i Ukrzyżowania. Jest też monstrancja z drugiej połowy XVII wieku. Krzyż ołtarzowy pochodzi z końca XIX wieku.

*Fot. 4 Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Słuczu Źródło: karta GEZ
Zespół dworsko-ogrodowy*

W zespole dworsko-ogrodowym mieści się:

- zespół dworsko-folwarczny,
- dwór w zespole dworskim i folwarcznym,
- stajnia w zespole dworskim i folwarcznym,
- stodoła w zespole dworskim i folwarcznym,
- gorzelnia w zespole dworskim i folwarcznym,
- 2 obory w zespole dworskim i folwarcznym,
- sieczkarnia w zespole dworskim i folwarcznym,
- 4 czworaki w zespole dworskim i folwarcznym (budynki mieszkalne, parterowe, murowane, czterorodzinne, wzniesione w latach 20-tych XX wieku) ,
- park w zespole dworskim i folwarcznym.

Dwór murowany z cegły i otynkowany, posadowiony na wydłużonym planie, parterowy, ze środkową częścią piętrową, z poddaszem przekrytym spłaszczonym dachem

czterospadowym o połaciach pokrytych wtórnie eternitem. Elewacja frontowa 7 osiowa z 3 osiową umieszczoną centralnie częścią piętrową, lekko wysuniętą przed lico elewacji. Na osi środkowej umieszczono parterowy, dwu filarowy portyk dźwigający taras na wysokości piętra. Oś środkowa wieńczona trójkątnym szczytem. Wystrój elewacji ograniczony do boniowania narożnego i prostych gzymsów nadokiennych. Układ wnętrz dwutraktowy wielokrotnie przekształcany. Całość skomponowana w duchu neorenesansu. Dwór został przebudowany. Do elewacji bocznej dostawiono przybudówkę i dodatkowe skrzydło.

Fot. 5 Dwór w zespole dworskim i folwarcznym Źródło: karta GEZ

Park z początku XX wieku. Kwatery ogrodowe i kwatery sadów, drzewostan w tym starodrzew reprezentowany głównie przez klony jesionolistne i pospolite, wierzby kruche, jesiony wyniosłe, dęby szypułkowe i topole berlińskie. w tej części pierwotnie znajdowały się ogrody kwiatowe, warzywne i sad.

6 OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W ramach prac nad Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2025–2028 przeprowadzono diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego gminy z wykorzystaniem metody analizy SWOT. Zastosowanie tego narzędzia umożliwiło usystematyzowanie informacji na temat atutów i ograniczeń lokalnych zasobów kulturowych oraz wskazanie potencjalnych

szans rozwojowych i zagrożeń, które mogą wpływać na ich ochronę i wykorzystanie. Przedstawiona analiza stanowi istotne źródło wiedzy dla dalszego etapu prac programowych. Jej wyniki stanowią podstawę do określenia celów operacyjnych i kierunków działań ujętych w Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2025–2028. Identyfikacja najważniejszych problemów oraz potencjałów dziedzictwa kulturowego Gminy Radziłów umożliwi racjonalne i efektywne planowanie przedsięwzięć na rzecz jego ochrony, promocji oraz integracji z procesami rozwoju społeczno-gospodarczego gminy w nadchodzących latach.

Tabela 3. ANALIZA SWOT

MOCNE STRONY (S)	SŁABE STRONY (W)
<p>1) Uwzględnienie dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w dokumentach strategicznych gminy Strategia Rozwoju Gminy, Plan Rozwoju Lokalnego Gminy, Gminny Program Rewitalizacji, Miejscowe Plany Zagospodarowania przestrzennego</p> <p>2) Obecność obiektów wpisanych do rejestru i gminnej ewidencji zabytków – w tym sakralnych i świeckich.</p> <p>3) Zachowane elementy historycznego układu osadniczego i krajobrazu kulturowego w wybranych miejscowościach.</p> <p>4) Dziedzictwo tożsamości lokalnej – przywiązanie mieszkańców do tradycji i historii miejsca.</p> <p>5) Aktywność lokalnych organizacji (Kół Gospodyń Wiejskich, OSP, parafii) przy wydarzeniach o charakterze kulturowym i historycznym.</p> <p>6) Potencjał do rozwijania oferty turystyki kulturowej i edukacyjnej.</p> <p>7) Współpraca z instytucjami zewnętrznymi</p>	<p>1) Niewystarczający stan techniczny części obiektów zabytkowych.</p> <p>2) Ograniczone środki finansowe właścicieli zabytków i gminy na prace konserwatorskie.</p> <p>3) Brak kompleksowej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego.</p> <p>4) Niska świadomość społeczna w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.</p>

<p>(np. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, instytucje kultury, organizacje pozarządowe).</p> <p>8) Pozytywne przykłady dotychczasowych działań konserwatorskich i rewitalizacyjnych</p> <p>9) Stabilność administracyjna i zaangażowanie samorządu w politykę ochrony dziedzictwa.</p>	
SZANSE (O)	ZAGROŻENIA (T)
<p>1) Możliwość pozyskiwania środków zewnętrznych (UE, MKiDN, fundusze regionalne).</p> <p>2) Rosnące zainteresowanie turystyką lokalną, kulturową i dziedzictwem niematerialnym.</p> <p>3) Rozwijanie edukacji ukierunkowanej na kształtowanie postaw szacunku wobec zabytków oraz propagowanie zasad ich prawidłowej ochrony z poszanowaniem wartości kulturowych</p>	<p>1) Niewystarczająca liczba działań edukacyjnych i programów promujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym oraz jego ochronie.</p> <p>2) Występowanie samowolnych i niezgodnych z przepisami prac remontowych przy obiektach zabytkowych.</p> <p>3) Procesy depopulacyjne prowadzące do zanikania tradycyjnego krajobrazu kulturowego i utraty lokalnych wzorców architektonicznych.</p>

7 ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025–2028 zostały opracowane w strukturze trójstopniowej: priorytet – kierunek działania – zadanie. Priorytety stanowią cele ogólne Programu, kierunki działań określają obszary tematyczne ich realizacji, natomiast zadania wskazują szczegółowe czynności służące osiągnięciu celów Programu.

Podstawę dla sformułowania założeń projektowych stanowiły:

- analiza stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Radziłów,
- analiza SWOT,
- diagnoza gminnej ewidencji zabytków oraz stanu technicznego obiektów,

- obowiązujące dokumenty strategiczne i planistyczne gminy.

Założenia Programu pozostają w zgodzie z art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określającym obowiązki organów administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków, w tym m.in. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ich zachowania, zapobieganie zagrożeniom, kontrolę stanu zachowania oraz integrację działań ochronnych z planowaniem przestrzennym.

Ponadto, zgodnie z art. 87 ust. 2 ww. ustawy, Program uwzględnia w szczególności:

- ochronę krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego z zachowaniem równowagi ekologicznej,
- zahamowanie degradacji i poprawę stanu zachowania zabytków,
- ekspozycję walorów dziedzictwa kulturowego,
- wzrost atrakcyjności zasobów zabytkowych w wymiarze społecznym, turystycznymi i edukacyjnym,
- wspieranie inicjatyw zmierzających do pozyskania środków finansowych,
- poprawę współpracy z właścicielami zabytków oraz tworzenie warunków sprzyjających zatrudnieniu w sektorze ochrony dziedzictwa.

Proponowany spójny pakiet rozwiązań i konkretnych zadań ma na celu ogólną poprawę stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. Dotyczy to zarówno dziedzictwa niematerialnego, jak i materialnego, w tym zabytków znajdujących się na terenie gminy.

7.1 PRIORYTETY GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wyznaczone priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025–2028 zostały sformułowane w perspektywie średniookresowej, z uwzględnieniem celów określonych w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Stanowią one podstawę dla określenia kierunków działań i zadań operacyjnych podejmowanych na rzecz ochrony i zagospodarowania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy.

W ramach Programu przyjęto następujące priorytety:

PRIORYTET I: Rewaloryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego jako element polityki rozwoju lokalnego.

PRIORYTET II: Kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego

PRIORYTET III: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Radziłów

7.2 Zadania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

W ramach wyznaczonych priorytetów ustalono kierunki działań, w ramach których wskazano zadania przewidziane do realizacji w okresie czteroletniego obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025–2028. Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Wójt Gminy Radziłów jest zobowiązany do sporządzania co dwa lata sprawozdania z realizacji programu i przedkładania go Radzie Gminy Radziłów. w związku z powyższym proponowane zadania zostały podzielone na dwa etapy realizacyjne.

Pierwszy etap przypada na lata 2025-2026, za który zostanie sporządzone sprawozdanie z początkiem 2027 r. Drugi etap obejmuje lata 2027-2028. Sporządzenie sprawozdania za pierwszy etap realizacji Programu będzie miało kluczowy wpływ na realizację zadań zaplanowanych w latach 2027- 2028. Zadania w okresie 2025-2026 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2027-2028. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Znakiem x zaznaczono okres realizacji, zaś brak znaku oznacza brak realizacji w danym etapie. Za wykonanie zadań będą odpowiedzialne różne jednostki tj. Urząd Gminy Radziłów, Samorządowa Biblioteka w Radziłowie, właściciele prywatni przy wsparciu UG, parafia, szkoły. Realizacja zadania lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania, dlatego szczegółowo nie zostały określone podmioty odpowiedzialne. Ważne jest współdziałanie władz gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację do realizacji zadań programowych.

Tabela 4. Kierunki i zadania Gminnego Programu Opieki nad zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028

Kierunki działań	Zadania	2024-2025	2026-2027
Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako kluczowy element polityki gminy			
1.1Zahamowanie procesu	Podejmowanie starań o uzyskanie funduszy zewnętrznych na renowację zabytków będących własnością gminy.	x	x

degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Kontynuacja w udzielaniu dotacji zgodnie z obowiązującą uchwałą Rady Gminy Radziłów w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.	x	x
	Zapewnienie właściwego utrzymania grobownictwa wojennego i miejsc pamięci narodowej, w szczególności prowadzenie planowych prac konserwatorskich.	x	x
	Powadzenie prac konserwatorskich i remontowych w obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy.	x	x
1.2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: gminnych parkach, cmentarzach.	x	x
Priorytet 2. Kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego			
2.1. Realizacja zadań kompetencyjnych samorządu	Uchwalenie GPOnZ przez Radę Gminy, publikacja w Dzienniku Urzędowym Województwa oraz zamieszczenie GPOnZ na stronie internetowej gminy	x	
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	x	x
	Opracowanie Planu Ogólnego uwzględniający ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków.	x	
2.2 Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa - dokumentacja	Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków.	x	
	Przeprowadzenie wizji terenowej mającej na celu identyfikację	x	

	istniejącego zasobu zabytkowego.		
Priorytet 3. Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Radziłów			
3.1 Promocja	Opracowanie ulotek promujących zabytki o najwyższym znaczeniu dla Gminy oraz stworzenie wersji cyfrowej ulotek do publikacji na stronie internetowej gminy i w mediach społecznościowych..	x	x
	Kampania promocyjna w mediach lokalnych i społecznościowych publikacja artykułów, filmów i postów o zabytkach oraz lokalnych bohaterach historii.	x	x
	Współpraca z instytucjami kultury i szkołami zaangażowanie uczniów w projekty fotograficzne lub konkursy plastyczne pt. „ <i>Moje dziedzictwo – mój Radziłów</i> ”	x	x
3.2 Edukacja	Warsztaty i lekcje tematyczne w szkołach dotyczące historii i zabytków Gminy Radziłów.	x	x
	Projekt „Strażnicy dziedzictwa” – dokumentowanie lokalnych tradycji, wspomnień i zabytków przez uczniów i mieszkańców.	x	x
	Prelekcje i spotkania z regionalistami, historykami i konserwatorami zabytków.	x	x
	Konkursy edukacyjne i artystyczne o tematyce historycznej i kulturowej.	x	x
	Wycieczki edukacyjne szlakami lokalnych zabytków.	x	x
	Współpraca z parafiami, Kołami Gospodyń Wiejskich, OSP i stowarzyszeniami w zakresie prowadzenia warsztatów i spotkań tematycznych.	x	x

	Program międzypokoleniowy „Pamięć i tożsamość” – spotkania młodzieży ze starszymi mieszkańcami gminy.	x	x
--	---	---	---

Opracowanie własne

8 INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu prowadzona będzie poprzez realizację zadań przypisanych Gminie oraz pozostałym podmiotom odpowiedzialnym za ochronę dziedzictwa kulturowego (tzw. depozytariusze), ukierunkowanych na osiągnięcie celów i priorytetów określonych w niniejszym dokumencie. Podstawę wdrażania Programu stanowią obowiązujące przepisy prawa, w szczególności regulacje zawarte w aktach normatywnych dotyczących ochrony zabytków, finansów publicznych, planowania przestrzennego oraz instrumentów prawno-ekonomicznych. Zakłada się, iż realizacja zadań ujętych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028 będzie odbywać się przy wykorzystaniu następujących grup instrumentów:

Instrumenty prawne:

W szczególności wynikające z obowiązujących przepisów ustawowych, w tym:

- uchwalanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami;
- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- inicjowanie wpisów do rejestru zabytków oraz ujęcia obiektów w gminnej ewidencji zabytków (GEZ);
- wydawanie aktów prawa miejscowego (np. zarządzeń Wójta Gminy);
- wykonywanie decyzji administracyjnych wydawanych przez właściwe organy ochrony zabytków (np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).

Instrumenty finansowe:

Uwzględniające zarówno środki własne gminy, jak i źródła zewnętrzne, w tym:

- finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy;

- aplikowanie o dofinansowanie z funduszy krajowych, europejskich oraz innych programów dedykowanych ochronie dziedzictwa kulturowego;
- udzielanie dotacji celowych na prace przy zabytkach niebędących własnością gminy, na zasadach określonych w odrębnych przepisach;
- korzystanie z instrumentów finansowania zewnętrznego, takich jak pożyczki, subwencje, nagrody oraz finansowanie projektów w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego.

Instrumenty koordynacji:

W zakresie zapewnienia spójności działań z dokumentami strategicznymi różnych szczebli oraz współpracy z interesariuszami, w szczególności poprzez:

- realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zawartych w dokumentach wojewódzkich, powiatowych oraz gminnych (np. strategiach rozwoju, planach zagospodarowania przestrzennego, programach rewitalizacji i programach ochrony zabytków);
- koordynację działań pomiędzy jednostkami organizacyjnymi gminy, instytucjami publicznymi (np. Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, Urzędem Marszałkowskim, Starostwem Powiatowym), wspólnotami religijnymi, właścicielami obiektów zabytkowych oraz organizacjami pozarządowymi;
- współpracę z podmiotami wskazanymi jako realizatorzy zadań określonych w Programie.

Instrumenty społeczne:

Instrumenty społeczne obejmują działania angażujące mieszkańców, organizacje społeczne, właścicieli zabytków oraz inne podmioty w proces ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego. Mają one na celu budowanie świadomości, odpowiedzialności i współodpowiedzialności za dziedzictwo lokalne.

- edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym
- Współpraca z lokalnymi organizacjami pozarządowymi (NGO)
- Aktywizacja społeczności lokalnej
- Kształtowanie postaw odpowiedzialności za dziedzictwo
- Dialog społeczny i partycypacja
- Współpraca z jednostkami oświatowymi i instytucjami kultury

Instrumenty kontrolne i ewaluacyjne

W zakresie monitorowania i oceny realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028 , w tym:

- systematyczny monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz zagospodarowania przestrzennego;
- opracowywanie okresowych sprawozdań z realizacji Programu;
- przygotowanie aktualizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na kolejne lata (np. 2028–2031);
- aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków.

9 ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Prace nad kolejnym Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami powinny być rozpoczęte na trzy miesiące przed zakończeniem czteroletniego okresu obowiązywania programu. Dwuletnia ocena realizacji programu, zawarta w sprawozdaniu sporządzanym przez Wójta Gminy Radziłów, będzie służyła ewaluacji programu, umożliwiając weryfikację osiągniętych efektów oraz identyfikację potrzeb w zakresie ochrony zabytków. Wszelkie zmiany w programie wymagają uchwały Rady Gminy Radziłów. Przy ocenie realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów przyjmuje się następujące kryteria i wskaźniki oceny:

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako kluczowy element polityki gminy

- Udział (%) wydatków budżetu gminy przeznaczonych na ochronę zabytków,
- Wartość finansowa zrealizowanych projektów,
- Liczba obiektów zabytkowych poddanych rewaloryzacji, konserwacji lub adaptacji.
- Wartość wykonanych prac remontowo-konserwatorskich,
- Liczba przeprowadzonych działań porządkowych i rewaloryzacyjnych przy zabytkowych zespołach zieleni,
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi w zakresie ochrony dziedzictwa.

W przypadku działań, dla których nie jest możliwe zastosowanie mierzalnych wskaźników, ocena realizacji będzie uzupełniona opisową analizą osiągniętych efektów.

Priorytet II: Kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego

- uwzględnienia problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego w dokumentach planistycznych gminy (Plan Ogólny, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego),
- liczba zaktualizowanych i nowo wprowadzonych obiektów do Gminnej Ewidencji Zabytków,
- liczba przeprowadzonych wizji terenowych oraz działań inwentaryzacyjnych.

W przypadku działań, dla których nie jest możliwe zastosowanie mierzalnych wskaźników, ocena realizacji będzie uzupełniona opisową analizą osiągniętych efektów.

Priorytet III: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Radzilów

- liczba opracowanych i rozpowszechnionych materiałów promocyjnych (drukowanych i cyfrowych),
- liczba zrealizowanych publikacji, filmów i kampanii w mediach,
- liczba zorganizowanych przedsięwzięć we współpracy z instytucjami kultury i szkołami,
- liczba przeprowadzonych warsztatów, prelekcji, spotkań i konkursów,
- liczba uczestników działań edukacyjnych, w tym dzieci, młodzieży i dorosłych,
- liczba zrealizowanych projektów dokumentacyjnych i publikacji dotyczących dziedzictwa kulturowego,
- poziom zaangażowania szkół, instytucji kultury i organizacji społecznych w działania edukacyjne,
- liczba przedsięwzięć międzypokoleniowych,
- wpływu działań edukacyjnych na wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków i tożsamości lokalnej.

W przypadku działań, dla których nie jest możliwe zastosowanie mierzalnych wskaźników, ocena realizacji będzie uzupełniona opisową analizą osiągniętych efektów.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Część ta zawiera informacje o charakterze orientacyjnym, dotyczące możliwości pozyskiwania środków na realizację zadań ujętych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Radziłów na lata 2025-2028. Informacje te służą wsparciu beneficjentów w planowaniu, realizacji oraz współfinansowaniu działań na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Źródła publiczne – krajowe

- Budżet państwa, w tym w szczególności:
 - środki z programów dotacyjnych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (np. programy: „Ochrona Zabytków”, „Infrastruktura Kultury”),
 - środki Ministra Cyfryzacji– w zakresie digitalizacji i udostępniania zasobów dziedzictwa,
 - środki Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- Budżety jednostek samorządu terytorialnego (gmina, powiat, województwo), obejmujące m.in.:
 - dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
 - dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury będących jednostkami organizacyjnymi JST, jeżeli obiekty te są wpisane do rejestru zabytków,
 - środki na realizację zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, udzielane organizacjom pozarządowym oraz innym podmiotom wymienionym w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Źródła publiczne –zagraniczne

Fundusze Unii Europejskiej, w tym m.in.:

- Program Fundusze Europejskie dla Podlaskiego 2021–2027 – w zakresie ochrony dziedzictwa i rewitalizacji,

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ) – wsparcie inwestycji w infrastrukturę kultury, konserwację zabytków i ich udostępnianie,
- Fundusze Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweski Mechanizm Finansowy – wsparcie projektów kulturalnych, edukacyjnych i inwestycyjnych z zakresu dziedzictwa,
- Program Kreatywna Europa – w zakresie promocji i upowszechniania dziedzictwa kulturowego

Źródła prywatne

- Osoby fizyczne – m.in. poprzez dobrowolne wpłaty, darowizny, zbiórki publiczne prowadzone zgodnie z przepisami ustawy z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych.
- Osoby prawne – w tym spółki prawa handlowego, przedsiębiorstwa, instytucje finansowe.
- Organizacje pozarządowe – stowarzyszenia, fundacje, towarzystwa regionalne, których statutowym celem jest ochrona dziedzictwa.
- Kościelne osoby prawne – parafie, zakony, diecezje oraz inne jednostki organizacyjne Kościołów i związków wyznaniowych.

10.1. ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI BUDŻETU PAŃSTWA

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami istnieje możliwość udzielania dotacji celowych na zadania z zakresu ochrony zabytków, zarówno na szczeblu krajowym, jak i regionalnym. Dotacje te przyznawane są w ramach konkursów ogłaszanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – w ramach środków będących w jego dyspozycji. Wsparcie to dotyczy w szczególności prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

PROGRAMY MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO:

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) realizuje działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego m.in. poprzez Narodowe Programy Kultury, w tym program „Dziedzictwo Kulturowe”, którego częścią jest priorytet „Ochrona zabytków”.

Program ten wspiera konserwację i rewaloryzację zabytków ruchomych i nieruchomych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zagrożonych, o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Dofinansowanie można uzyskać m.in. na prace konserwatorskie i budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru. Aplikacje składane są corocznie w dwóch naborach – jesienią i do końca marca (jeśli środki nie zostały wcześniej wyczerpane).

Kolejny program MKiDN, „Kultura ludowa i tradycyjna”, wspiera ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r.), dokumentowanie, archiwizowanie i promocję lokalnych tradycji oraz transmisję wiedzy wewnątrz wspólnot lokalnych. Projekty mogą mieć charakter wieloletni, a finansowanie może sięgać do 40% budżetu programu.

W ramach programu „Ochrona zabytków archeologicznych”, wsparcie kierowane jest na badania niedestrukcyjne, dokumentację i publikację wyników badań. Działania muszą być zgodne z Konwencją Maltańską i Kartą Lozańską. Możliwe jest dofinansowanie dwuletnie, również do 40% budżetu programu.

Dodatkowe źródła wsparcia:

- Fundusz Kościelny (MSWiA) – finansuje prace zabezpieczające w zabytkowych obiektach sakralnych (np. dachy, elewacje, izolacje), bez wsparcia dla otoczenia czy wyposażenia ruchomego (z wyjątkami).
- Wojewódzki Konserwator Zabytków – przyznaje dotacje celowe na planowane lub zrealizowane prace przy zabytkach wpisanych do rejestru, w tym m.in. konserwację, remonty, zakup materiałów lub instalacji zabezpieczających.

Programy te wspierają ochronę dziedzictwa zarówno materialnego, jak i niematerialnego, wzmacniają tożsamość lokalną i krajową, i powinny być uwzględnione jako potencjalne źródła wsparcia w realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

10.2 ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO:

Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustawodawca przewidział możliwość udzielania dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, ze środków jednostek samorządu terytorialnego

wszystkich szczebli. Szczegółowe zasady udzielania dotacji określają organy stanowiące danej jednostki samorządu terytorialnego, w drodze uchwał. O dotację może ubiegać się każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego. Wsparcie udzielane jest w trybie otwartych konkursów ogłaszanych corocznie, zgodnie z obowiązującą procedurą naboru wniosków.

Dotacjami mogą być objęte wyłącznie zabytki wpisane do rejestru zabytków, w zakresie prac określonych w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zakres ten obejmuje w szczególności:

- prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich,
- prowadzenie robót budowlanych przy zabytku,
- sporządzanie dokumentacji konserwatorskiej lub architektonicznej,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych.

Na poziomie wojewódzkim, w budżecie Województwa Podlaskiego corocznie zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielanie dotacji na wykonanie prac i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie województwa.

Ponadto, zarówno samorząd województwa, jak i jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego i powiatowego, w ramach realizowanego mecenatu nad kulturą, przyznają – w drodze corocznych otwartych konkursów ofert – dotacje dla organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Dotacje te przeznaczone są na realizację zadań publicznych z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa narodowego, w tym zabytków.

10.3. ŹRÓDŁA PUBLICZNE. ŚRODKI ZAGRANICZNE

Po o przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej pojawiły się nowe możliwości finansowania projektów związanych z kulturą i ochroną dziedzictwa narodowego. Dzięki dostępowi do funduszy europejskich takich jak fundusze strukturalne, programy wspólnotowe oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweski Mechanizm Finansowy – możliwa stała się realizacja wielu wartościowych inicjatyw. Środki te wspierają nie tylko duże projekty infrastrukturalne, takie jak rewitalizacja zabytków,

ale również mniejsze przedsięwzięcia artystyczne i edukacyjne, które promują dziedzictwo kulturowe. Finansowanie działań w tym zakresie pochodzi głównie z dwóch źródeł:

Fundusze Unii Europejskiej

W szczególności z: Funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności, w ramach takich programów jak: Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, który umożliwia m.in. remonty i modernizacje obiektów zabytkowych.

. Mechanizmy finansowe EOG i Norweski Mechanizm Finansowy

To dodatkowe źródła wsparcia, pochodzące spoza budżetu UE, wspierające m.in. ochronę zabytków, rozwój kultury oraz współpracę międzynarodową w tym zakresie. Dzięki temu połączeniu środków unijnych i mechanizmów międzynarodowych możliwa jest szeroka realizacja projektów kulturalnych i konserwatorskich – zarówno na poziomie lokalnym, jak i ogólnopolskim.

10.4. INNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Projekty dotyczące ochrony zabytków mogą być finansowane nie tylko z funduszy typowo kulturalnych, ale także z instytucji wspierających inne obszary działalności publicznej. Przykładem są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku (WFOŚiGW).

W ramach swoich priorytetów wspierają one m.in. prace pielęgnacyjne i konserwatorskie przy drzewach i krzewach – w szczególności tych objętych ochroną jako pomniki przyrody oraz znajdujących się w zabytkowych parkach i ogrodach. Dodatkowo, działania związane z badaniami, rewitalizacją i ochroną historycznych terenów zielonych są realizowane także przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID). w ramach jego wieloletniej współpracy z NFOŚiGW powstała specjalna Lista zabytkowych założeń ogrodowych, które mogą ubiegać się o dofinansowanie. Składa się ona z dwóch części:

- Listy najcenniejszych zabytkowych założeń ogrodowych Polski (część stała),
- Listy preferencyjnej (część ruchoma, aktualizowana co 3 lata).

Procedura aktualizacji tej listy dostępna jest na stronie: www.nid.pl

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największe w Europie wydarzenie o charakterze edukacyjnym i społecznym, poświęcone promocji dziedzictwa kulturowego. Jego początki sięgają 1985 roku, kiedy to podczas konferencji Rady Europy w Granadzie po raz pierwszy umożliwiono zwiedzanie zwykle niedostępnych zabytków. Ogromne zainteresowanie tą inicjatywą doprowadziło do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa przez Radę Europy w 1991 roku. Celem tego projektu jest przybliżenie mieszkańcom Europy wspólnego dziedzictwa kulturowego oraz zachęcenie do poznawania historii i tradycji regionów, w których żyją. Polska dołączyła do obchodów w 1993 roku. Co roku we wrześniu w całej Europie odbywają się wydarzenia kulturalne – m.in. udostępniane są zabytki (często niedostępne na co dzień), organizowane są festyny, jarmarki, inscenizacje historyczne, wystawy, odczyty, turnieje rycerskie, spotkania z twórcami kultury oraz liczne warsztaty i konkursy. Dzięki temu mieszkańcy mogą lepiej poznać historię miejsc, w których żyją, oraz zyskać świadomość wartości lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Ogólnopolski konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” to prestiżowy, ogólnopolski konkurs organizowany co roku przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pod nadzorem Generalnego Konserwatora Zabytków. Za jego realizację odpowiada Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs nie wiąże się z przyznawaniem środków finansowych, jednak pełni ważną funkcję edukacyjną i promocyjną. Skierowany jest do właścicieli, zarządców i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru zabytków, a jego głównym celem jest wyróżnianie i promowanie najlepszych praktyk w zakresie opieki nad zabytkami. Udział w konkursie to nie tylko prestiż, ale także okazja do popularyzacji właściwego postępowania z zabytkowymi obiektami – zarówno podczas ich codziennego użytkowania, jak i w trakcie remontów i prac konserwatorskich. Dzięki temu konkurs wspiera rozwój świadomości społecznej na temat wartości dziedzictwa kulturowego i potrzeby jego ochrony.

11.REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Zaplanowane w niniejszym Programie zadania z zakresu ochrony zabytków będą realizowane od momentu przyjęcia dokumentu uchwałą Rady Gminy Radziłów do dnia 31 grudnia 2028 roku. Wdrażanie poszczególnych działań następować będzie sukcesywnie, w miarę dostępności środków finansowych oraz możliwości organizacyjnych Gminy. Realizacja zadań uzależniona będzie od zabezpieczenia odpowiednich środków finansowych w budżecie Gminy Radziłów, a przedsięwzięcia inwestycyjne dotyczące obiektów zabytkowych stanowiących własność gminy powinny zostać ujęte w Wieloletnim Programie Inwestycyjnym Gminy Radziłów.

Realizacja zadań określonych w Programie finansowana będzie w miarę dostępnych środków, pochodzących z różnych źródeł, w szczególności z budżetu Gminy Radziłów, z dotacji celowych udzielanych na podstawie uchwały nr XXXVI/270/2021 Rady Gminy Radziłów z dnia 9 grudnia 2021 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach znajdujących się na obszarze Gminy Radziłów (ze zmianą wprowadzoną uchwałą nr LV/419/2023 z dnia 22 sierpnia 2023r.), ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, z funduszy europejskich i programów rządowych, w tym m.in. z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, Programu Inwestycji Strategicznych „Polski Ład” oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, a także z darowizn, funduszy parafialnych oraz wkładu własnego organizacji pozarządowych i innych podmiotów uczestniczących w realizacji zadań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Zadania wyznaczone w niniejszym Programie powinny być również uwzględniane w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy, w szczególności w dokumentach dotyczących polityki przestrzennej, rozwoju lokalnego i rewitalizacji.

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jednostki samorządu terytorialnego mają możliwość finansowania prac przy obiektach zabytkowych poprzez udzielanie dotacji celowych. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77

ww. ustawy, może zostać przyznana w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. Na terenie Gminy Radziłów zasady udzielania dotacji zostały określone w uchwale nr XXXVI/270/2021 Rady Gminy Radziłów z dnia 9 grudnia 2021 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach znajdujących się na obszarze Gminy Radziłów, zmienionej uchwałą nr LV/419/2023 z dnia 22 sierpnia 2023 r. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, dotacja może być udzielona na zadania, które wnioskodawca zamierza zrealizować w roku złożenia wniosku lub w roku następnym.

W 2024 r. Gmina Radziłów udzieliła następujących dotacji z przeznaczeniem na prace konserwatorskie, restauratorskie przy zabytkach znajdujących się na obszarze Gminy Radziłów:

1. dotacja dla Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Anny w Radziłowie w wysokości 1.099.620,00 zł (słownie: jeden milion dziewięćdziesiąt dziewięć tysięcy sześćset dwadzieścia złotych 00/100), z przeznaczeniem na realizację zadania pn. „Prace konserwatorsko-restauratorskie wewnątrz drewnianego XVIII wiecznego kościoła w Kramarzewie, gm. Radziłów.”

2. dotacja składa się ze środków otrzymanych z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków – I edycja, w wysokości 1.077.627,60 zł (słownie: jeden milion siedemdziesiąt siedem tysięcy sześćset dwadzieścia siedem złotych 60/100) co stanowi 98 % dotacji oraz ze środków z budżetu Gminy Radziłów w wysokości 21.992,40 zł (słownie: dwadzieścia jeden tysięcy dziewięćset dziewięćdziesiąt dwa złotych 40/100), co stanowi 2% dotacji.

- Termin realizacji zadania: od 10.06.2024 r do 30.06.2026 r.;
 - W zakres prac wchodzi:
 - konserwacja ścian wewnętrznych, polichromii i malatur na ścianach wewnętrznych, stropach, arkadach międzynawowych i słupach w kościele pw. św. Barbary w Kramarzewie;
 - za proces inwestycyjny w całości odpowiedzialny jest Beneficjent dotacji;
1. dotacja dla Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Anny w Radziłowie w wysokości 449.565,00 zł (słownie: czterysta czterdzieści dziewięć tysięcy pięćset sześćdziesiąt pięć złotych 00/100), z przeznaczeniem na realizację zadania pn. **„Renowacja ołtarza w kościele pw. św. Barbary w Kramarzewie – etap I”**.

- dotacja składała się ze środków otrzymanych z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków – II edycja, w wysokości 440.573,70 zł (słownie: czterysta czterdzieści tysięcy pięćset siedemdziesiąt trzy złotych 70/100) co stanowi 98 % dotacji oraz ze środków budżetu Gminy Radziłów w wysokości 8.991,30 zł (słownie: osiem tysięcy dziewięćset dziewięćdziesiąt jeden złotych 30/100), co stanowi 2% dotacji.
- Termin realizacji zadania: od 10.06.2024 r do 26.05.2025 r.;
- W zakres prac wchodziło odnowienie następujących elementów:
 - zwieńczenia ołtarza głównego;
 - gzymsu górnego ołtarza głównego;
 - części centralnej ołtarza głównego;
 - elementów konstrukcyjnych ołtarza głównego.
- za proces inwestycyjny w całości odpowiedzialny był Beneficjent dotacji.

W kolejnych latach realizacji Programu, Gmina Radziłów, będzie dążyła do utrzymania i poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na jej terenie. Działania będą prowadzone w ścisłej współpracy z właścicielami i zarządcami obiektów zabytkowych, Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Białymstoku, instytucjami kultury, organizacjami pozarządowymi oraz społecznością lokalną.

12.TABELE

12.1 TABELA OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH Z OBJĘTYCH OCHRONĄ PRAWNĄ PRZEZ WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW

Lp.	MIEJSCOWOŚĆ	POWIA T	GMINA	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU
1	Kramarzewo	grajewski	Radziłów		kościół parafialny p. w. św. Barbary	114 z dn. 29.04.1958 r.
2	Kramarzewo	grajewski	Radziłów		dzwonnica przy kościele p.w. św. Barbary	115 z dn. 29.04.1958 r.
3	Radziłów	grajewski	Radziłów		teren części miasta m. Radziłów	116z dn. 29.04.1958 r.
4	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska	nagrobki o charakterze zabytkowym na	297 z dn. 10.06.1987 r

					cmentarzu rzymskokatolick im	
5	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Piękna	cmentarz- mogiła ludności żydowskiej	445 z dn. 30.12.1991 r.
6	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Kościelna 5	plebania	121 z dn.27.04.1981 r
7	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 5	dom 5	404 z dn.08.05.1990 r
8	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 32 ob.nr 11	dom nr 11	100 z dn.24.04.1981 r
9	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 22	dom nr 22	405 z dn.09.05.1990 r.
10	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szcuczyńska nr 2	dom nr 2	396 z dn. 28.10.1989 r.
11	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szcuczyńska nr 5	dom nr 5	393 z dn. 01.08.1989 r.
12	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szcuczyńska nr 11	dom nr 11	399 z dn. 28.03.1990 r.
13	Słucz	grajewski	Radziłów		kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	97 z dn. 23.04.1981 r
14	Słucz	grajewski	Radziłów		cmentarz rzymskokatolick i	298 z dn. 10.06.1987 r
15	Słucz	grajewski	Radziłów		zespół dworsko - folwarczny	234 z dn. 17.09.1986 r
16	Słucz	grajewski	Radziłów		dwór w zespole dworskim i folwarcznym	98 z dn. 23.04.1981 r
17	Słucz	grajewski	Radziłów		stajnia w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn.17.09.1986 r
18	Słucz	grajewski	Radziłów		stodoła w zespole dworskim i	234 z dn.17.09.1986 r

					folwarcznym	
19	Słucz	grajewski	Radziłów		gorzelnia w zespole dworskim i folwarcznym r	234 z dn. 17.09.1986
20	Słucz	grajewski	Radziłów		2 obory w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
21	Słucz	grajewski	Radziłów		Sieczkarnia w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
22	Słucz	grajewski	Radziłów		4 czworaki w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
23	Słucz	grajewski	Radziłów		park w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
24	Słucz	grajewski	Radziłów		dom (chata) nr 48	96 z dn. 23.04.1981 r

12.2 TABELA OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH Z TERENU GMINY RADZIŁÓW UJĘTYCH w GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Lp.	MIEJSCOWOŚĆ	POWIAT	GMINA	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU
1	Karwowo	grajewski	Radziłów		młyn wodny (elektryczny)	
2	Kramarzewo	grajewski	Radziłów		kościół parafialny p. w. św. Barbary	114 z dn. 29.04.1958 r.
3	Kramarzewo	grajewski	Radziłów		dzwonnica przy kościele p.w. św. Barbary	115 z dn. 29.04.1958 r.
4	Kramarzewo	grajewski	Radziłów		ogrodzenie kościoła p. w. św. Barbary	
5	Radziłów	grajewski	Radziłów		teren części miasta m. Radziłów	116 z dn. 29.04.1958 r.
6	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul.	nagrobki o charakterze	297 z dn.

				Szczuczyńska	zabytkowym na cmentarzu rzymskokatolickim	10.06.1987 r
7	Radziłów	grajewski	Radziłów		cmentarz rzymskokatolicki	
8	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Piękna	cmentarz-mogiła ludności żydowskiej	445 z dn. 30.12.1991 r.
9	Radziłów	grajewski	Radziłów		cmentarz z II wojny św	
10	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Kościelna 5	plebania	121 z dn.27.04.1981 r
11	Radziłów	grajewski	Radziłów		stodoła plebańska	
12	Radziłów	Grajewski	Radziłów	ul. Łomżyńska	młyn elektryczny	
13	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 5	dom 5	404 z dn.08.05.1990 r
14	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 6	budynek mieszkalny nr 6	
15	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 9	budynek mieszkalny nr 9	
16	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl. 500-lecia 1	dom nr 1	
17	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 32 ob.nr 11	dom nr 11	100 z dn.24.04.1981 r
18	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 12	budynek mieszkalny nr 12	
19	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 16	budynek mieszkalny nr 16	
20	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 22	dom nr 22	405 z dn.09.05.1990 r.
21	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 18ob.,nr 25	dom nr 25	
22	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 31	budynek mieszkalny nr 31	

23	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia nr 34	budynek mieszkalny nr 34	
24	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska nr 5	budynek mieszkalny nr 5	
25	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska nr 6	budynek mieszkalny nr 6	
26	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska nr 7 a	budynek mieszkalny nr 7 a	
27	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska 7b	budynek mieszkalny nr 7 b	
28	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska nr 10	budynek mieszkalny nr 10	
29	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Karwowska nr 8	budynek mieszkalny nr 7	
30	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Kościelna nr 1	budynek mieszkalny nr 1	
31	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Kościelna nr 2	Stodoła nr 2	
32	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Ogrodowa nr 3	budynek mieszkalny nr 3	
33	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Ogrodowa nr 7	stodoła nr 7	
34	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Ogrodowa nr 7	budynek mieszkalny	
35	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 2	dom nr 2	396 z dn. 28.10.1989 r.
36	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 5	dom nr 5	393 z dn. 01.08.1989 r.
37	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 8	budynek mieszkalny nr 8	
38	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 11	dom nr 11	399 z dn. 28.03.1990 r.
39	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 12	budynek mieszkalny nr 12	

40	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 14	budynek mieszkalny nr 14	
41	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 16	budynek mieszkalny nr 16	
42	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 17	budynek mieszkalny nr 17	
43	Radziłów	grajewski	Radziłów	ul. Szczuczyńska nr 9	budynek mieszkalny nr 9	
44	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 9	budynek mieszkalny nr 9	
45	Radziłów	grajewski	Radziłów	Pl.500-lecia 1	Budynek mieszkalny nr 1	
46	Słucz	grajewski	Radziłów		kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP	97 z dn. 23.04.1981 r
47	Słucz	grajewski	Radziłów		plebania	
48	Słucz	grajewski	Radziłów		cmentarz rzymskokatolicki	298 z dn. 10.06.1987 r
49	Słucz	grajewski	Radziłów		zespół dworski - folwarczny	234 z dn. 17.09.1986 r
50	Słucz	grajewski	Radziłów		dwór w zespole dworskim i folwarcznym	98 z dn. 23.04.1981 r
51	Słucz	grajewski	Radziłów		stajnia w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn.17.09.1986 r
52	Słucz	grajewski	Radziłów		stodoła w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn.17.09.1986 r
53	Słucz	grajewski	Radziłów		gorzelnia w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r

					r	
54	Słucz	grajewski	Radziłów		Spichlerz w zespole dworskim i folwarcznym	
55	Słucz	grajewski	Radziłów		2 obory w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
56	Słucz	grajewski	Radziłów		Sieczkarnia w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
57	Słucz	grajewski	Radziłów		4 czworaki w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
58	Słucz	grajewski	Radziłów		park w zespole dworskim i folwarcznym	234 z dn. 17.09.1986 r
59	Słucz	grajewski	Radziłów		dom (chata) nr 48	96 z dn. 23.04.1981 r
60	Sośnia	grajewski	Radziłów		cmentarz żołnierzy rosyjskiej z I wojny św. (ok.1915 r.)	
61	Zakrzewo	grajewski	Radziłów		park	

12.3 TABELA STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH Z TERENU GMINY RADZIŁÓW

Obszar 31-78			
NAZWA MIEJSCOWOŚCI	NUMER STANOWISKA NA OBSZARZE	RODZAJ STANOWISKA	CHRONOLOGIA
GLINKI	1	ślady osadnicze	średniowiecze - nowożytność
GLINKI	2	ślady osadnicze	średniowiecze
GLINKI	3	obozowisko, cmentarzysko, ślady osadnicze	epoka kamienia – wczesne średniowiecze
GLINKI	4	ślady osadnicze	średniowiecze - nowożytność

GLINKI	5	śląd osadniczy	nowożytność
GLINKI	6	ślady osadnicze, osada	epoka kamienia – wczesne średniowiecze
GLINKI	7	ślady osadnicze	epoka kamienia – okres nowożytny
Obszar 32-80			
KARWOWO	1	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy 3. Śląd osadniczy 4. Śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze 4. nowożytność
KARWOWO	2	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy 3. Śląd osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. nowożytność
OKRASIN	3	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze
OSTROWIK	4	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
OSTROWIK	5	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy 3. Śląd osadniczy 4. Śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. wczesne średniowiecze 4. nowożytność
OSTROWIK	6	1. śląd osadniczy 2. śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
OSTROWIK	7	1. śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy 3. Śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. nowożytność
OKRASIN	8	1. Śląd osadniczy 2. Obozowisko 3. Śląd osadniczy 4. osada	1. paleolit 2. epoka kamienia 3. okres wpływów rzymskich 4. średniowiecze
OKRASIN	9	1. Śląd osadniczy 2. Znaleźisko luźne 3. Śląd osadniczy	1. Wczesne średniowiecze 2. Średniowiecze 3. nowożytność
OKRASIN	10	1. obozowisko, 2. śląd osadniczy 3. śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. nowożytność
OKRASIN	11	1. obozowisko, 2. śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
OKRASIN	12	1. obozowisko, 2. śląd osadniczy 3. śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. późne średniowiecze
OKRASIN	13	1. Śląd osadniczy 2. Śląd osadniczy	1. neolit 2. wczesna epoka brązu

		3. Ślad osadniczy 4. Ślad osadniczy 5. Ślad osadniczy	3. okres wpływów rzymskich 4. średniowiecze 5. nowożytność
OKRASIN	14	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. średniowiecze
OKRASIN	15	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze
OKRASIN	16	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze
RACIBORY	17	1. obozowisko 2. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich
RACIBORY	18	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. wczesne średniowiecze
RACIBORY	19	1. obozowisko 2. osada	1. neolit 2. średniowiecze
CZACHY	20	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze/nowożytność
RACIBORY	21	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze
RACIBORY	22	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
ŁOJE-AWISSA	23	nieznana	neolit
Obszar 33-79			
SZYJKI	20	znalezisko luźne	Okres wpływów rzymskich
SZLASY	21	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. Średniowiecze 2. nowożytność
SZLASY	27	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
SZLASY	28	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
Obszar 31-81			

KLIMASZEWNICA	8	1. obozowisko 2. relikty radzieckich fortyfikacji polowych	1. epoka kamienia 2. 2 połowa sierpnia 1944-styczeń 1945
Obszar 30-80			
KLIMASZEWNICA	4	1. osada, 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. nowożytność
KLIMASZEWNICA	5	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. paleolit 2. epoka kamienia 3. późne średniowiecze
KLIMASZEWNICA	6	ślad osadniczy	epoka kamienia
KLIMASZEWNICA	10	ślad osadniczy	nowożytność
KLIMASZEWNICA	11	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze
KLIMASZEWNICA	12	niemieckie fortyfikacje polowe	sierpień 1944-styczeń 1945 r.
KOWNATKI	14	1. niemieckie fortyfikacje polowe 2. fortyfikacje sowieckie	1. 1940-1941 r., 2. sierpień 1944-styczeń 1945r.
KOWNATKI	15	1. niemiecki obóz wojskowy, 2. sowieckie fortyfikacje	1. 15.02-22.08.1915 2. 1940-1941 r.
KIELJANY	16	niemieckie fortyfikacje polowe	21-29.09.1914 lub 15.02-22-08.1915
KOWNATKI	17	niemiecki obóz wojskowy	15.02-22.08. 1915 r
KIELJANY	18	fortyfikacje polowe	wrzesień 1914 lub luty-sierpień 1915 lub 1939-1945 r
KLIMASZEWNICA	19	Niemieckie fortyfikacje polowe	sierpień 1944-styczeń 1945

Obszar 31-79

RYDZEWO PIENIAŻEK	1	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
RYDZEWO PIENIAŻEK	2	Ślad osadniczy/znalezisko luźne	paleolit
RYDZEWO PIENIAŻEK	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze 4. średniowiecze
RYDZEWO PIENIAŻEK	4	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. nowożytność
RYDZEWO PIENIAŻEK	5	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. nowożytność
SŁUCZ	6	śląd osadniczy	epoka kamienia
SŁUCZ	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze
BORAWSKIE AWISSA	8	1. ślad osadniczy, 2. osada	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze
BORAWSKIE AWISSA	9	śląd osadniczy	epoka kamienia
CZERWONKI	10	śląd osadniczy	epoka kamienia
CZERWONKI	11	osada	wczesne średniowiecze
CZERWONKI	12	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze
MŁYN DZIEWIĘCIN	13	ślady osadnicze	epoka kamienia – wczesne średniowiecze
RADZIŁÓW	14	1. cmentarzysko, 2. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich 2. wczesne średniowiecza
JANOWO	15	śląd osadniczy	epoka kamienia
JANOWO	16	znalezisko luźne	epoka kamienia

JANOWO	17	znalezisko luźne	epoka kamienia
WIĄZOWNICA	18	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. średniowiecze 4. nowożytność
WIĄZOWNICA	19	śląd osadniczy	epoka kamienia
RYDZEWO PIENIĄŻEK	20	grodzisko	EB/HaC
Obszar 31-80			
KIELJANY	1	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze
KLIMASZEWNICA	2	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. nowożytność
KLIMASZEWNICA	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. nowożytność
KLIMASZEWNICA	4	śląd osadniczy	epoka kamienia
KLIMASZEWNICA	5	śląd osadniczy	średniowiecze
KLIMASZEWNICA	6	śląd osadniczy	późne średniowiecze
MŚCICHY	7	1. ślad osadniczy, 2. osada	1. epoka kamienia 2. średniowiecze
KLIMASZEWNICA	8	śląd osadniczy	nowożytność
KLIMASZEWNICA	9	śląd osadniczy	epoka kamienia
MŚCICHY	10	śląd osadniczy	epoka kamienia
ŚWIĘCIENIN	11	śląd osadniczy	średniowiecze
ŚWIĘCIENIN	12	śląd osadniczy	epoka brązu
KIELJANY	13	śląd osadniczy	późne średniowiecze
KIELJANY	14	śląd osadniczy	późne średniowiecze
MŚCICHY	15	śląd osadniczy	epoka kamienia

MŚCICHY	16	śląd osadniczy	epoka kamienia
ŚWIĘCIENIN	17	śląd osadniczy	późne średniowiecze
ŚWIĘCIENIN KOLONIA	18	śląd osadniczy	późne średniowiecze
Obszar 30-81			
1	2	ślady osadnicze	epoka kamienia - nowożytność
SOŚNIA	3	obozowisko, śląd osadniczy	neolit - nowożytność
SOŚNIA	4	obozowisko	neolit
SOŚNIA	5	ślady osadnicze	epoka kamienia-okres nowożytny
SOŚNIA	6	śląd osadniczy	neolit
SOŚNIA	7	ślady osadnicze	średniowiecze- nowożytność
SOŚNIA	8	obozowisko, śląd osadniczy	epoka kamienia - nowożytność
SOŚNIA	9	Niemieckie fortyfikacje polowe	Sierpień 1944-styczeń 1945
SOŚNIA	10	1. obozowisko 2. śląd osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
SOŚNIA	11	ślady osadnicze	średniowiecze – okres nowożytny
SOŚNIA	12	obozowisko	epoka kamienia
SOŚNIA	13	obozowisko	neolit
SOŚNIA	14	obozowisko	neolit
SOŚNIA	15	śląd osadniczy	średniowiecze - nowożytność
Obszar 32-79			

RADZIŁÓW	1	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. nowożytność
RADZIŁÓW	2	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze 4. nowożytność
RADZIŁÓW	3	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. średniowiecze 4. nowożytność
RADZIŁÓW	4	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy, 2. osada 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze
RADZIŁÓW	5	ślad osadniczy	średniowiecze
RADZIŁÓW	6	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. nowożytność
KOLONIA RADZIŁÓW	7	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze
BRODOWO	8	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. neolit 2. średniowiecze
BRODOWO	9	<ol style="list-style-type: none"> 1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze
BRODOWO	10	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze
BRODOWO	11	<ol style="list-style-type: none"> 1. Osada 2. Osada 3. ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. nowożytność
BRODOWO	12	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 	<ol style="list-style-type: none"> 1. epoka kamienia 2. średniowiecze

RACIBORY	13	1. ślad osadniczy, 2. cmentarzysko 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. wczesne średniowiecze
KOLONIA SŁUCZ	23	ślad osadniczy	epoka kamienia
KOLONIA SŁUCZ	24	osada	neolit
KOLONIA SŁUCZ	25	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres wpływów rzymskich 3. nowożytność
SŁUCZ	26	pomost	nieznana
BRODOWO	27	grób	Neolit
Obszar 32-78			
GLINKI	1	ślady osadnicze	epoka kamienia – wczesne średniowiecze
Obszar 33-80			
BRYCHY	6	1. Ślad osadniczy 2. Ślad osadniczy 3. Ślad osadniczy	1. Wczesne średniowiecze 2. Późne średniowiecze/nowożytność